

Savaş Fillerinin ve Mürettebâtının Silâhları*

Umut Kansoy**

ORCID: 0000-0003-0031-4600

Öz

Savaş filleri, karada yaşayan hayvanların en büyüğü olmaları sebebiyle kendi zamanlarının tankları olarak değerlendirilebilir. *Filbânlar (mahout)*, fil sırtındaki savaşçılar (*bhôi*) ve yerde fili koruyan *piyâdel*er bir ekip olarak savaşmaktaydılar. *Filbânlar, fil kancası* denilen aletleri hem bir silah olarak hem de filleri yönetmek için kullanırlardı. Ayrıca kalkan ve mızrak da kullanmaktaydılar. Fil sırtındaki savaşçılar ise mızrak, ok-yay, nâvek, Tatar yayı, ballista, karûre (Molotof kokteyli), tüfek, jingal, ganjal (fil topu) vb. silahlar kullanmaktaydılar. Filin açıkta kalan kısımlarını koruyan *piyâdel*er ise genellikle mızrak ve karûre kullanmaktaydılar. Savaşçılar gibi filler de çeşitli silâhlar, zırhlar ve koruyucu örtüler ile teçhiz edilmekteydiler. Hortumları ve fildişleri üzerine zincir, topuz, mızrak ve kılıç gibi silâhlar yerleştirilmekteydi. Bu çalışmada zikredilen hususların tespiti için Hint, Arap ve Fars ana kaynakları ile Gazneli, Delhi Türk Sultanlığı ve Babürlüler devri ana kaynakları incelenmiştir. Seyahatnamelerden de istifade edilmiştir. Konuyla ilgili minyatürler ve arkeolojik materyaller taranmış ve analiz edilmiştir. Savaş filleri hakkında yapılan modern çalışmalardan da istifade edilmiştir. Böylece savaş fili mürettebâtının ve savaş fillerinin silahları anlatılmış, savaş sırasındaki tesirleri sergilenmiş ve az bilinen bir konu tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Savaş Fili Mürettebâtının Silahları, Savaş Fili Silahları, Fil Zırhları.

Gönderme Tarihi: 15/02/2020

Kabul Tarihi:25/03/2020

* “Savaş Fillerinin ve Mürettebâtının Silâhları” makalesinde yer alan konulara daha önce doktora tezimizde yer vermiştik. Bu makaleyi hazırlarken tezimizden yararlandık. Bununla birlikte tezde yer almayan pek çok yeni kaynaktan istifade ettik. Makalede tez içinde yer almayan yeni bilgiler ve görseller kullandık. Savaş fillerinin ve mürettebâtının silâhları hakkındaki bilgileri daha organize bir hale getirdik ve geliştirdik. Bkz. Umut Kansoy, “Delhi Türk Sultanlığı’nda Ordu (1206-1414)”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2018.

** Dr. Umut Kansoy, MEB, Tarih Öğretmeni, E-Mail: umut.kansoy1@gmail.com

Weapons of War Elephants and their Crews

Umut Kansoy

ORCID: 0000-0003-0031-460

Abstarct

War elephants can be considered as the tanks of their own time as they are the largest of the animals living on land. The elephant riders (*mahout*), warriors on elephant back, and infantry warriors guarding the elephant on the ground would fight as a team. Elephant riders used tools called elephant hooks both as a weapon and to manage the elephants. They also used shields and spears. The warriors on the back of the elephant used weapons such as spears, bows and arrows, naveks, crossbows, ballistas, Molotov cocktails (*karûre*), rifles, jingals and ganjals (elephant cannon). The infantry, which protected the exposed parts of the elephant, generally used spears and Molotov cocktails (*karûre*). Elephants, like warriors, were equipped with various weapons, armor and protective covers. Weapons such as chains, knobs, spears and swords were placed on their trunks and tusks. In this study, Indian, Arabian and Persian sources, and the main sources of the Ghaznavids, the Delhi Turkish Sultanate and the Mughal period were analyzed. Travel books were also used. Miniatures and archaeological materials on the subject were scanned and analyzed. Modern studies on war elephants have also been used. Thus, the weapons of the war elephant crew and their elephants were described, their effects during warfare were shown, and a little-known subject has been introduced.

Keywords: Weapons of War Elephant Crew, War Elephant Weapons, Elephant Armor

Received Date: 15/02/2020

Accepted Date: 25/03/2020

Оружие войны слонов и экипажа

Резюме

Боевых слонов можно считать танками своего времени, так как они являются самыми крупными из животных, обитающих на суше. Всадники слонов и воины на спине слонов и пехота, охранявшие слона на земле сражались в одной команде. Всадники слонов использовали инструменты, так называемые слоновыми крючками, в качестве оружия и для управления слонами. Они также использовали щиты и копья. Воины на спине слонов использовали копье, лук-стрелу, навек (ناولک), арбалет, баллиста, коктейль Молотова (каруре), винтовку, джингал, ганджал (слоновую пушку) и подобное оружие. Пехота, которая защищала открытые части слона обычно использовала копья и коктейли Молотова (каруре). Как и воины, слоны были вооружены различным оружием, доспехами и защитной одеждой. Оружие, такое как: цепи, железные палицы, копья и мечи были помещены в их шланги и слоновую кость. В этом исследовании были проанализированы основные источники индийского, арабского и персидского языков, а также основные источники периода Газнели, “Дели Турецкого султаната” и Моголы (Бабур) для определения упомянутых пунктов. Также использовались путевые книги, миниатюры и археологические материалы на эту тему были отсканированы и проанализированы. Современные исследования слонов войны также были использованы. Таким образом, было описано оружие экипажа боевых слонов и продемонстрированы их эффекты во время войны, а также попытки ввести малоизвестный предмет.

Ключевые Слова: Оружие войны, Экипаж слона, оружие военных слонов, Слоновая броня

Получено: 15/02/2020

Принято: 25/03/2020

Giriş

Asırlar boyunca filler ve üzerindeki savaşçılar benzer silâhlar ile teçhiz edilmişlerdir. Bazı örnekler vermek gerekirse M.Ö. 4. yüzyılda Kautilya, *Artahaştra* adlı eserinde Hindistan'da fillerin savaş malzemeleri arasında zırh, sopalar (mızrak?), ok kılıfları ve savaş makinelerini saymaktadır.¹ İzmir'de Myrina antik kentinde, M.Ö. 3./2. yüzyıla tarihlenen bir nekropolde bulunan terakota fil figürünün boyun ve bacaklarının zırhla kaplı olduğu görülmektedir.² Benzer bir şekilde 634 yılında, Köprü Savaşı'nda Sâsânî ordusundaki filler de zırhlıydılar.³ *Fil zırhları* asırlar sonra Gazneli, Delhi Türk Sultanlığı ve Babürlüler gibi Türk devletleri devrinde kullanılmaya devam edilmiştir. Bununla birlikte fil zırhları ve savaş fili mürettebâtının silahları zaman içinde geliştirilmişler ve bu silâhlara yenileri eklenmiştir. Fili süren *filbân*ların, ekibinin ve savaş fillerinin silahları aşağıda yer aldığı şekliyle üç ana kategoride incelenecektir:

a) *Filbân*ların (fil sürücüsü) ve *bhoî*lerin (fil sırtındaki savaşçılar) ve yerde fili korumakla görevli *piyâdelerin* fillerini sevk ve idare etmek ve savaşmak için kullandıkları alet ve silâhlar,

b) *Fildişlerine* takılan *fil kılıcı* ile fil hortumlarına bağlanan gürz, zincir, mızrak ve kılıç gibi silâhlar,

c) Fil zırhları ve koruyucu örtüleri.

A) Savaş Fili Mürettebâtının Kullandığı Aletler ve Silâhlar

Fillerin boynuna oturarak onları sevk ve idare eden savaşçılara Farsça *filbân*⁴ ve Hintçe *mehâvat* (مهوات)⁵ adı verilmekteydi. Fil sırtında açıkta veya *tahtrevân* ve *sanduka* içerisinde savaşanlara ise *bhoî* (Babürlüler devri) adı verilmekteydi. *Filbân* ve *bhoî*ler mahmuz ve kamçı işlevinde kullanılan ve aynı zamanda silah işlevi de gören aletler ve silâhlar kullanmaktaydılar. *Filbân*lar, fillerini sürmek için çatallı bir uca sahip, bir ucu sivri

¹ Kautilya, *Artahaştra*, haz. L.N. Rangarajan, çev. Utku Umud Bulsun, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018, 859.

² Hatice Uyanık, "Hellenistik Orduların Mobil Kuleleri ve Savaş Tankları: Savaş Filleri", Denizli: *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, sy. 36 (2019): 193.

³ İbnül Esir Cezrî, *Târîh-i Kâmil-i Bozorg-i İslâm ve İrân*, çev. Abbâs Halîlî, Ebul Kâsım Hâlet, Tahran: Müesses-i Matbuât-ı İlmî, h.ş. 1371, 8: 196; Nuri Ünlü, *İslam Tarihi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1992, 1: 100.

⁴ *Filbân*: Genellikle filin boynuna binen fil sürücüsüdür. *Filbân* adının İngilizce karşılığı *mahout* olarak geçmektedir. Bkz. John M. Kistler, *War Elephants*, foreword by Richard Lair, Westport, Connecticut London: Praeger, 2006, 290.

⁵ İngilizcede *filbân*lar için kullanılan *mahout* adı, Babürlüler devrinde *filbân*lar için kullanılan Hintçe *mehâvat* (مهوات) adından gelmektedir. Bkz. Ebu'l Fazl-ı 'Allâmî, *Âin-i Ekberî*, edited H. Blochmann, M. A., Calcuta: printed for The Asiatic Society of Bengal in The Bibliotheca Indica, 1872, Reprint 1993, 1: 134; *Mehâvat*: Filci, fil sürücüsü. Bkz. Sitalakshmi Kidambi, Korhan Kaya, *Hindî-Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013, 255.

ve düz, diğer ucu orak gibi kavisli keskin demirden bir alet kullanmaktaydılar. Kanca şeklindeki bu alete kadîmî Hintçede “tottra” (M.Ö. IV. yüzyılda Mahabharata ve Arthasâstra’da),⁶ totropavâhya (Arthasâstra’da)⁷ ve ankuşa adları verilmekteydi. Filbâna ise kadîmî Hintçede ankuśadhara adı verilmekteydi.⁸ Ankusa, ilk olarak M.Ö. 6.-5. yüzyılda Hindistan’da ortaya çıktı. O zamandan itibaren filin insanlara hizmet ettiği bütün yerlerde kullanıldı.⁹ M.Ö. 3. yüzyıldan M.S. 1. yüzyıla kadar en önemli Budist mabedi olan Sanchi’deki bir rölyefte bütün filbânlar ellerinde ankusa tutarken görülmektedir.¹⁰ Erken dönem örneklerinden birisine Kushan İmparatorluğu (M.S. 1.-4. Yüzyıl) sikkelerinde rastlanılmaktadır. Örneğin Kral Huvishka (151–190), sürdüğü bir fil üzerinde, bir asa ve ankusa tutarak kendisini tasvir eden altın sikkeler bastırmıştır.¹¹ Babürlüler devrinde (1526-1858), bu alet yine kullanılmaktaydı ve ona benzer bir şekilde ânkus (آنكس) adı verilmekteydi.¹²

Resim 1(Sol tarafta): “Buda’nın Kalıntıları Savaşı Rölyefi: Elinde Ankusa Tutan Filbânlar” (Güney Kapısı, arka alt arşitrav, Stupa no.1, Sanchi, Madhya Pradesh, Hindistan). Kaynak: “Mauryan and Pre-Mauryan soldiers from the Sanchi Stupa”, *Ancient History Encyclopedia*:[https://www.ancient.eu/image/8566/mauryan-and-pre-mauryan-soldiers-from-the-sanchi-s/\(13.01.2020\)](https://www.ancient.eu/image/8566/mauryan-and-pre-mauryan-soldiers-from-the-sanchi-s/(13.01.2020)); Hatice Uyanık, “Hellenistik Orduların Mobil Kuleleri ve Savaş Tankları: Savaş Filleri”, *sy 36* (2019): 196, figür 1. Resim 2 (Sağ tarafta): Kral Huvishka’yı Sürdüğü Bir Fil Üzerinde, Bir Asa ve Ankusa Tutaraken Gösteren Sikke. (Peshawar, Pakistan; yaklaşık 151–190 yılları, ANS inv. no. 1948.34.1, American Numismatics Society, New York). Kaynak: Branko F. van Oppen de Ruiter, “Monsters of Military Might: Elephants in Hellenistic History and Art”: <https://www.mdpi.com/2076-0752/8/4/160/htm> (04.02.2020), figür 25.

⁶ P. C. Chakravarti, *The Art of War in Ancient India*, Ramna Dacca: The University of Dacca, 1941, 53.

⁷ Kautilya, *Kautilya’s Arthashastra*, translated into English by R. Shamasastri (pdf): https://archive.org/details/Arthashastra_English_Translation (23 Şubat 2017), 197.

⁸ Chakravarti, *The Art of War in Ancient India*, 53; Konstantin S. Nossov (text), Peter Dennis (illustrated), *War Elephants*, Great Britain: Osprey Publishing, 2008, 45.

⁹ Nossov (text), Dennis (illustrated), *War Elephants*, 16.

¹⁰ “Mauryan and Pre-Mauryan soldiers from the Sanchi Stupa”, *Ancient History Encyclopedia*:

<https://www.ancient.eu/image/8566/mauryan-and-pre-mauryan-soldiers-> (13.01.2020); Hatice Uyanık, “Hellenistik Orduların Mobil Kuleleri ve Savaş Tankları: Savaş Filleri”, 196, figür 1.

¹¹ Branko F. van Oppen de Ruiter, “Monsters of Military Might: Elephants in Hellenistic History and Art”: <https://www.mdpi.com/2076-0752/8/4/160/htm> (04.02.2020).

¹² Ebu’l Fazl-ı ‘Allâmî, *Âin-i Ekberî*, 1: 138; Abul-Fazl-i-‘Allâmî, *The Âin-i-Akbarî*, translated from the original Persian by H. Blochmann, M. A., Calcutta: Printed for the Asiatic Society of Bengal, 1873, 1: 129.

Filleri sürmek için kullanılan söz konusu alete Türk-İslâm devletleri kaynaklarında *kecâk* (كجك) adı verilmektedir.¹³ Gazneli devri müellifleri bu silahı *kecek* (ككج),¹⁴ Delhi Türk Sultanlığı devri müellifleri ise *kejek* (ككج) imlası ile kaydetmişlerdir.¹⁵ Babürlüler devrinde Ekber diğer adlarına ilave olarak bu alete *gecbâg'h* (گج باگه: *gec-bâge*) adını vermiştir.¹⁶ Dikkat edilirse ufak telaffuz değişiklikleri dışında (kec, kej, gec) bu kelimelerin köklerinin aynı olduğu görülmektedir. Farsçada *kej* (ككج) kelimesi eğri anlamına gelmektedir.¹⁷

Kelimenin taşıdığı anlam, bu aletin en belirgin özelliğinin bir ucunun kavisli olması olduğunu göstermektedir. Orta Çağ müelliflerinden farklı olarak İbn Battûta eserinde bu aleti *teberzîn* adı ile kaydetmektedir.¹⁸ Hindû kaynaklarına göre *ankuşa* (*kejek*) fili yönlendirmek ve fili dövmek için kullanılan bir kanca idi. Bu kanca, kırbaç gibi yaldızlı olarak nitelenmekteydi. Üzerine tutturulmuş tavus kuşu tüyleri de bulunmaktaydı.¹⁹ *Ankuşanın* bir ucu hayvanı (ileri) sürmek ve diğer ucu ise geri sürmek için kullanılırdı.²⁰ *Sukra-nîti*'de bildirildiğine göre *filbânlar* “ileri hareket ettirmek için ve geri hareket ettirmek sırasında fili kontrol etmede iki hilalli (kavisli) kancayı kullanmak zorundadır. Sürücü, hayvanın hareketlerini düzenlemek için bu aleti kullanmalıdır.”²¹ Somadeva, kejeğin bir silah olarak da kullanıldığına dair şu betimlemeyi yapmaktadır: “Sarvadamana, yayını parçaladığı Atibala'yı kalbine “*fil kancası*” saplayarak öldürmüştü...”²²

¹³ Kejek (ككج): Fil sürmek için kullanılan ucu eğri ve kesikin demir. Bkz. Emîr Husrev-i Dihlevî, *Hazâinü'l-fütûh (Târîh-i Alâ'î)*, nşr. Muhammed Vahîd Mîrzâ, For Asiatic Society of Bengal 1953, Second Edition for National Committee for Seven Hundredth Anniversary of Amir Khusrau, Under Supervision of the National Book Foundation of Pakistan, 1976, 219.

¹⁴ Zencânî, *Ferheng-i Câmî 'Şâhnâme*, Tahran: Müessesesi-i İntişârât-i 'Atâî, h.ş. 1380, 804.

¹⁵ Emîr Husrev-i Dihlevî, *Hazâinü'l-fütûh*, 138; Emîr Husrev-i Dihlevî, “Kitâb-i gazeliyât”, *Külliyat-ı Emîr Husrev-i Dihlevî* içinde, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Alipaşa (Hkm.), nr. 661, vr. 593b; Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006, 119-120, 161-162.

¹⁶ Ebu'l Fazl-ı 'Âllâmî, *Âin-i Ekberî*, 1: 138.

¹⁷ Mehmet Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Birim Yayıncılık, 1998, 493.

¹⁸ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. inceleme ve notlar: A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, 2: 655.

¹⁹ Chakravartî, *The Art of War in Ancient India*, 53.

²⁰ Chakravartî, *The Art of War in Ancient India*, 53.

²¹ Sukra, “The Sukranîti”, *The Sacred Books of the Hindus vol XIII* içinde, translated by various Sanskrit Scholars, edited Major B. D. Basu, I.M.S. (Retired), Allahabad: Published by Sudhindranâta Vasu from the Pânini Office, Bhuvanewari Âsrama, Bahadurganj, 1914, 233; Chakravartî, *The Art of War in Ancient India*, 53.

²² Somadeva, *Masal İrmaklarının Okyanusu (Kathâsaritsâgara)*, çev. Korhan Kaya, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, 1: 521.

Delhi Türk Sultanlığı devrine ait bazı kaynaklarda geçen *kejek-i pûlâd* (کژک: چelik kejek)²³ nitelemesi bu silahın çelikten yapıldığını, *sîmîn kejek* (کژکسیمین: گümüş kejek)²⁴ nitelemesi ise murassa olarak gümüş/gümüş kaplama olarak imal edildiğini göstermektedir.²⁵

Kadîmî Hint kaynakları ve Delhi Türk Sultanlığı devri müelliflerinden Emîr Husrev-i Dihlevî'nin kayıtları, fillerin *kejek* (کژک) veya diğer adı ile *dû-şâhe-i âhen* (دو شاخته آهن: ucu çatallı demir)²⁶ ile sevk ve idare edildiklerini göstermektedir. *Filbânlar*, kejeği kulak ardlarına batırarak filleri yönetirlerdi. Aletin br ucu hayvanı ileri sürmek için kullanılırken diğer ucu geri sürmek için kullanılırdı.²⁷

Emir Hüsrev Dihlevî, *kejek* ve bu aletin kullanımını şöyle betimlemektedir: “Sanırsın “çelik kejek” (*kejek-i pûlâd*), gulyabânî bedenli, akıllı bir adamın başı üzerinde, bulut üzerinde baş aşağı bir hilaldir, “iki dallı demir” (دو شاخته آهن: *dû şâhe-i âhen = kejek*) (filin) kulak-ardında “lâ havle” (= sabır) sözüdür/kavlidir.”²⁸

Yukarıdaki betimleme, *filbânların* kulak ardına batırdıkları *kejek* (کژک)/*dû şâhe-i âhen* (دو شاخته آهن: ucu çatallı demir) yardımıyla filleri yönettiklerini ortaya koymaktadır. *Kejek*, kancalı yapısı sayesinde aynı zamanda fillerin çok kalın urganlardan oluşan dizginlerini çekmek ve tutmak için de kullanılmaktaydı. Nitekim bu aletin dizgini çekmek (fili durdurmak) ve fili yönlendirmek için kullanıldığı Babürlüler devrinde Ebu'l-Fazl-i 'Allâmî tarafından da bildirilmektedir.²⁹

Kejek adlı fil kancalarının sade, ayça baltalı ve murassa çeşitleri bulunmaktadır. İbn-i Battûta, fil kancasına *teberzîn* adını vermektedir.³⁰ *Teberzîn* aslında *suvârîlerin* fırlatılarak kullandığı ayça şeklinde küçük savaş baltasının adıdır. Bu durumda seyyahın *teberzîn* ile kastettiği şey, üzerine ayça şeklinde savaş baltası eklenmiş bir fil kancası olmalıdır. XIX. yüzyılda *tabancalı (pistol) fil kancaları* da

²³ Emîr Husrev-i Dihlevî, *Hazâinü'l-fütûh*, 138.

²⁴ Emîr Husrev-i Dihlevî, “Gurratü'l-kemal”, *Külliyat-ı Emîr Husrev-i Dihlevî* içinde, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Alipaşa (Hkm.), nr. 661, vr. 222b.

²⁵ Jaipur Mihrecesi için yapılan içine elmaslar yerleştirilmiş altından fil-kancasının (ankuş) fotoğrafı için bkz. Martin Saller, *Elephants A Cultural and Natural History (Original title: Der Elephant in Natur-und Kulturgeschichte)*, Editör: Karl Gröning, Koenemann/Germany 1999, 139.

²⁶ Emîr Husrev-i Dihlevî, *Hazâinü'l-fütûh*, 138.

²⁷ Emîr Husrev-i Dihlevî, *Hazâinü'l-fütûh*, 138; Emîr Husrev-i Dihlevî, “Kitâb-i gazeliyât”, vr. 593b; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, s. 119-120, 161-162.

²⁸ Emîr Husrev-i Dihlevî, *Hazâinü'l-fütûh*, 138.

²⁹ Ebu'l-Fazl-i 'Allâmî, *Âin-i Ekberî*, 1: 138.

³⁰ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 2: 655.

üretilmiştir. Tamamen çelikten üretilen bu silahlar Hindistan'ın her yerinde *filbânlar* (*mahout*) veya “mal sahipleri” (mihrace) tarafından filleri kontrol etmek için ve bir statü sembolü olarak kullanılmıştır.³¹ Aşağıdaki fotoğraflarda görüldüğü üzere *fil kancanlarının* geçirdiği evrim, silah olarak da kullanıldıkları yönündeki kayıtları pekiştirmektedir.

Resim 3 (Sol başta): Fil Kancası (Kejek).

Kaynak: Stuart Cary Welch, *India Art and Culture 1300-1900*, New York: The Metropolitan Museum of Art, 1985-1986, 46. Resim 4 (Soldan ikinci): Mücevherler ile Tezyin Edilmiş Fil Kancası (The Wallace Collection). Kaynak: “Ankus (Elephant Goad)”: <https://www.instazu.com/media/1581903033342781379> (21.07.2019); Resim 5 (Soldan üçüncü): Ayça Şeklinde Savaş Baltalı Fil Kancası (Çelik, Udaipur, Rajasthan). Kaynak: “#islamicarms Instagram Posts”: <https://www.instazu.com/tag/islamicarms> (21.07.2019); “@mughalartifacts”: <https://www.instazu.com/media/1897092207010525980> (21.07.2019); “Vintage indo Persian Ottoman mughal Islamic rajput steel ankush elephant goad and axe silver damascened”: <https://www.imgrumtag.com/hashtag/elephantgoad> (21.07.2019);

Resim 6 (Sağ başta): Pistollü Fil Kancası (52 x 19 cm.).

Kaynak: “Indian pistol / elephant goad (ankus)”: <https://tr.pinterest.com/pin/770397079984557945/?lp=true> (26.07.2019).

Filbânlar tarafından daha başka silahlar da kullanıldığı bu çalışmada yer verilen rölyef ve minyatürler ile sergilenmektedir. Bunlar incelendiğinde *filbânların* göğüs kısımları çelik plakalı, halka zırlı tunik giydikleri, kollarında kolçak, başlarında miğfer, ellerinde kalkan, koltuk altlarında mızrak ve omuzlarında yay bulunduğu

³¹ “Indian pistol / elephant goad (ankus)”: <https://tr.pinterest.com/pin/770397079984557945/?lp=true> (26.07.2019).

görülmektedir. Bu kompozisyon değerlendirildiğinde *filbân*ların sürücülük görevlerinin yanı sıra aynı zamanda tam teçhizatlı bir savaşçı oldukları ortaya çıkmaktadır.

Savaş fili sırtındaki savaşçılar ve her iki yanındaki *piyâdeler filbân* ile birlikte savaş fili mürettebâtını oluşturmaktaydı. Öncelikle filler düşman piyâdesinin saldırılarına karşı oldukça hassas olduklarından, kendi piyâdeleri tarafından desteklenmeliydiler. Antik Çağ Hint metinlerinden *Mahabbarata*'da³² fillerin piyâdeler ile nasıl desteklendiği şöyle aktarılmaktadır: “Bir fil, onun üzerindeki ve 14 piyâdeden oluşan düşman öncülerinin saldırısına uğrayan Bhima [bir savaşçı kahraman] sendelemedi.”³³ Bu tasvir Antik dönemde Hindistan'da bir filin 14 piyâde tarafından desteklendiğini göstermektedir. Hellenistik dönemde Seleucid ordusunda savaş fillerinin ayaklarını korumakla görevli *piyâdelere stiphos* adı verilmekteydi. Her bir fili 8 kişilik 4 sıra halinde ilerleyen 32 *stiphos*tan oluşan bir *piyâde* birliği korumaktaydı.³⁴

Kimmer İmparatorluğu'nun başkenti Angkor'da XII. yüzyıla ait Angkor Wats bas Rölyefleri fil safının yanında yürüyen mızraklı *piyâdelerin* fillere eşlik ettiklerini göstermektedir.³⁵ Savaş fili mürettebâtı ve bunların silahları Antik Yunan, Hint ve Türk-İslâm kaynaklarının verdikleri malumatlar sayesinde ortaya çıkarılabilmektedir.

*Filbân*lara, filleri sevk ve idare etmede, *bhoî* (Babürlüler devri) adı verilen “fil sırtındaki savaşçılar” yardımcı olmaktadır. M.Ö. 274/273 yılında Seleukos kralı I. Antiokhos'un Galatlar ile olan “Filler Savaşı” bu husuta erken dönem örneklerinden birisidir. Savaş sırasında gürültüden ve sırtındaki okçuların dürtüştürmelerinden çılgına dönen 8 fil saldırganlaşmış, Galat savaş arabalarını, hortumlarıyla havaya kaldırıp savurmuşlardır.³⁶ Anlaşıldığı kadarıyla fil sırtındaki savaşçılar kısa mızrakları ile filleri dürtüştürerek galeyana getirmişler daha vaşşice saldırmalarını temin etmişlerdir.

³² Mahabbarata: Hint kültürünün en önemli iki destanından biridir. Yazarları ve kompozite edilmiş tarihleri kesin olarak bilinmemekle birlikte, asırlarca şifahi olarak aktarıldıktan sonra tahminen M.Ö. IV-II. yy.lar arasında mevcut formunu aldığı, M.S. 1. veya 2. sırada ise yazıya geçirildiği düşünülmektedir. Dünyanın en uzun destanıdır. Öyle ki Homeros'un *İlyada* ve *Odysa*'sından yedi kat daha büyüktür. Akraba Kavrava ve Pandava sülaleri arasındaki hükümdarlık mücadelesini hikâye eden destan, Hint dinî düşüncesi hakkında inançtan ibadete, mitolojiden felsefeye uzanan çok geniş bir yelpazede bilgi sunar. Bkz. Şinasi Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007, 296.

³³ Christon I. Archer v.dğr, *Dünya Savaş Tarihi*, çev. Cem Demirhan, İstanbul: Akyüz Yayın Grubu, 2006, 50.

³⁴ Kistler, *War Elephants*, 153, 291.

³⁵ “Angkor Wats bas Relief”: <https://hartwish.files.wordpress.com/2013/03/p1070211.jpg> (26.07.2019).

³⁶ Uyanık, “Hellenistik Orduların Mobil Kuleleri ve Savaş Tankları: Savaş Filleri”, 188.

Yunan savaşçıların fil sırtında uzun mızrakların yanı sıra kısa mızraklar da kullandıkları bir örneği Ermitaj Müzesi'nde bulunan Grek-Baktriya dönemi madalyonlarında görülmektedir.³⁷ Yeni Çağ'da *Âîn-i Ekberî*'de bildirildiğine göre *bhoî* adı ile anılan bu savaşçılar *ged* ve *cegâvet* adlarını taşıyan iki âlet/silâh vasıtası ile filleri kontrol etmekte, gayrete getirmekte ve hızlandırmaktaydılar. Söz konusu eserde *ged* ve *cegâvet* hakkında şu açıklamalar yer almaktadır:

“*Ged* (گد): Temren yerinde *iki demir dili* (çatalı) olan *nîzedir* (kargı/mızrak). *Bhoî*, fil âsîlik yaptığında kullanır.”

“*Cegâvet* (جگاوت): Bir el/karış uzunluğunda büyük bir *geddir* (گد).³⁸ *Bhoî* onunla fili gayrete getirir ve hızlandırır.”³⁹

Yunan elçi Megasthenes, M.Ö. 300'lerde Hindistan'da bir *filbân* ile ok ve yayla donanmış üç savaşçı olmak üzere bir savaş fili mürettebâtının 4 kişi olduğunu haber vermektedir.⁴⁰

Helenistik dönemde M.Ö. 274/273 yılında Seleukos kralı I. Antiokhos'un Galatlar ile yaptığı “Filler Savaşı” sırasında fil sırtındaki *kuleler* içerisinde okçular bulunmaktaydı.⁴¹ Rafia Savaşı'nda (M.Ö. 217) Ptolemaios'un filleri üzerindeki kulelerde bulunan savaşçılar *sarissa*⁴² adındaki çok uzun mızrakları kullanmaktaydılar.⁴³ Bunlara ilaveten daha önce fil sandukasındaki savaşçıları gösteren Grek-Baktriya dönemi madalyonlarında, kısa mızraklı askerler bulunduğu dile getirilmişti. Bu veriler birleştirildiğinde *fil sandukasındaki* Yunan savaşçıların ok-yay, *sarissa* (uzun mızrak) ve kısa mızrak kullandıkları ortaya çıkmış olmaktadır.

³⁷ A. A. Popov, A. V. Bannikov, “Nenapisannaya Stranitsa Istorii Boyevih Slonov (Grek-Baktriya i Indo-Greçeskiye Tsarstva)” *Vestnik Cpbgu*, Ser. 2, 2010, vıp. 3, 29-30; “Pamyatniki Greko-Baktriyskovo İskustva”: <https://stiv-berg.livejournal.com/tag/%D0%A1%D0%B8%D0%B1%D0%B8%D1%80%D1%8C> (18.01.2020).

³⁸ Burada bir karış uzunluğunda olan *cegâvetin* kendisi değil de temreni olmalıdır.

³⁹ Ebu'l Fazl-ı 'Âllâmî, *Âîn-i Ekberî*, 1: 138.

⁴⁰ Chakravarti, *The Art of War in Ancient India*, 52; Uyanık, “Hellenistik Orduların Mobil Kuleleri ve Savaş Tankları: Savaş Filleri”, 192-193.

⁴¹ Uyanık, “Hellenistik Orduların Mobil Kuleleri ve Savaş Tankları: Savaş Filleri”, 188.

⁴² Sarissa: 4-6 metre (10-12 feet) uzunluğunda ve 5,5-6,5 kg. ağırlığındaki klasik Yunan *piyâde* (*phalanx*) mızrağının adıdır. Kistler, *War Elephants*, 291.

⁴³ Uyanık, “Hellenistik Orduların Mobil Kuleleri ve Savaş Tankları: Savaş Filleri”, 193.

Resim 7: Fil Sandukasındaki Yunan Savaşçıların Sarissa, Kısa Mızrak ve Ok-Yay Kullanması.

Kaynak: "Battle of Raphia": <https://alchetron.com/Battle-of-Raphia> (22.01.2020); Uyanık, "Hellenistik Orduların Mobil Kuleleri ve Savaş Tankları: Savaş Filleri", 193.

Roma İmparatorluğu da ordusunda filler bulunan Kartacalılar ve Helenistik orduların etkisi ile bazı savaşlarda fil kullanmıştır. Roma fillerinin *kule* taşıdığı ve zırhlı oldukları ifade edilmektedir. *Kule* içerisinde ise genellikle *okçular* ve *sapancılar (slinger)* bulunmaktaydı.⁴⁴

Hindistan'da Büyük Sanchi Stupası Batı kapsındaki -M.Ö. I. yüzyıla tarihlenen- arka art arşitrav'da bulunan rölyefde *filbânın* arkasındaki savaşçının *yay* taşıdığı, onun arkasındaki savaşçının ise bir sancak tuttuğu net bir şekilde görülmektedir.⁴⁵ Aşağıda bu rölyefin ilgili kısmı ve bu kısmın ve Megasthenes'in haber verdiği fil mürettebatının canlandırması yer almaktadır.

⁴⁴ Nossov (text), Dennis (illustrated), *War Elephants*, 30-32.

⁴⁵ "Sanchi": <https://tr.qwe.wiki/wiki/Sanchi?ddexp4attempt=1> (20.01.2020).

Resim 8 (Sol Taraf): Sanchi Rölyefi, Fil Sirtında Filban, Yaylı ve Sancaklı 3 Savaşçı.

Kaynak: “Sanchi Rölyefi Arka Alt Arşitrav”:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9d/Temptation_of_the_Buddha_with_Mara%27s_army_fleeing.jpg (20.01.2020). Resim 9 (Sağ Taraf): Kadîmî Dönemlerde Hindistan'da Fil Sirtında 2-4 Arasında Savaşçı (Bhoî) Bulunması. Kaynak: Konstantin S. Nossov (text), Peter Dennis (illustrated), *War Elephants*, 9.

[Orişinal olayları M.Ö. 9. ve 8. yüzyıllar arasında gerçekleşen, en olgun şekline ise IV. yüzyılda ulaşan]⁴⁶ *Mahabharata* destanında fil sırtındaki savaşçıların hançer, bıçak, yağ şişesi [pots of oil],⁴⁷ diğer silahlar ve atılan diğer şeyler taşıdıkları kayıtlıdır. Bununla birlikte Gupta hanedanından (320-520) beri fil sırtındaki savaşçıların temel silahı ok ve yaydır. [VIII. yüzyıla kadar Hint kültürünün farklı evrelerini yansıtan]⁴⁸ Ajanta fresklerinde bu savaşçılar sıklıkla *ok kablari* ile betimlenmişlerdir. Bir tanesinde *fil-savaşçısının (bhôî)* yayı ile atış yaptığı görülmektedir. [IX. yüzyılda inşa edilen Begur Nageshwara tapınağındaki]⁴⁹

“Begur Taş Heykeli”nde [Veera Kallu: Heroic Stone] ise bir *filbân* kısa mızrak fırlatırken *hovdeh (tahtrevân)* içersindeki savaşçı ok atmaktadır...⁵⁰ *Mahabharata*'da iki *sürücü (filbân)*, iki okçu, iki kılıç ustası ve son olarak mızrak ve sancaklı bir adam

⁴⁶ “Mahabharata”: <https://en.wikipedia.org/wiki/Mahabharata> (20.01.2020).

⁴⁷ Toprak zarf içersinde fırlatılan bir nevi Molotof kokteyli olmalı.

⁴⁸ “Cave paintings in India”: https://en.wikipedia.org/wiki/Cave_paintings_in_India (20.01.2020).

⁴⁹ “Veeragallu stones will stay put in Begur”: <https://bangaloremirror.indiatimes.com/bangalore/others/veeragallu-stones-begur/articleshow/47376322.cms> (20.01.2020).

⁵⁰ Chakravarti, *The Art of War in Ancient India*, 52-53.

olmak üzere fil sırtında 7 savaşçı bulunduğu kaydı yer almaktadır.⁵¹ [Yazımı VII.-XI. yüzyıllar arasında olan Hint ansiklopedisi]⁵² *Agni Purâna*'da ise her bir file iki filbân, iki okçu ve iki kılıçlı savaşçı bindiği yazmaktadır.⁵³

Resim 10: Begur Taş Heykeli Filbân Mızrak ve Bhôî Ok Fırlaturken.

Kaynak: “How Bangalore Got Its Name”: <http://guruprasad.net/posts/how-bangalore-got-its-name/> (20.01.2020); “Veeragallu stones will stay put in Begur”:
<https://bangaloremirror.indiatimes.com/bangalore/others/veeragallu-stones-begur/articleshow/47376322.cms> (20.01.2020).

Türk-İslâm devletlerinden Gazneliler devrinde ise fil sırtında dönemin keskin nişancıları olan *nâvek-endâz*lar (nâvek atıcı) ve *jûpîn/zûbîn* (kısa mızrak) fırlatıcılar yerleştirilmekteydi. *Nâvek-endâz*lar parmaklarına taktıkları bir ok uzunluğundaki *nâvek* adlı bambu/kamış tüpler yardımı ile yaylarından zırh delici, 1 km.ye yakın menzili bulunan, *nâvek* adlı bir karış uzunluğunda, kısa oklar atmaktaydılar. *Şahnâme*'de yer alan aşağıdaki beyit bu hususu aydınlatmaktadır:

Soyu Afgan'dan ordusu bin * Hepsi *nâvek* atıcı ve *jûpîn* fırlatıcı

Fillerin *sandukasına* yöndiler * Nerede *nâvek* atıcısı varsa onun (*sanduka*) içerisinde[dir].⁵⁴ Gurlular ve Delhi Türk Sultanlığı dönemlerinde hasım Hindû savaşçılar, fil sırtından *behle* (بھلہ: deri avcı eldiveni) ile savaş alanı üzerine [iki dilli,

⁵¹ Uyanık, “Hellenistik Orduların Mobil Kuleleri ve Savaş Tankları: Savaş Filleri”, 192-193.

⁵² “Agni Purana”: https://en.wikipedia.org/wiki/Agni_Purana (20.01.2020).

⁵³ Chakravarti, *The Art of War in Ancient India*, 52.

⁵⁴ Nejadze Afğân sepâheş hezâr * Heme nâvek endâz ve jûpîn gozâr
Be sandûk-i pilân nehâdend rûy * Kocâ nâvek endâz bûd ender ûy. Bkz. Zencânî, *Ferheng-i Câmî* ‘*Şahnâme*’, 993.

keskin] *şel* (شَلّ)⁵⁵ adı verilen kısa, demir mızraklar atıyor, yağmur ve dolu gibi ok yağdırıyorlardı.⁵⁶ Ludovico di Varthema (1503-1508), Hindü Narsinga Krallığı'na ait Besinegar şehrinde *filbân* dâhil üzerindeki yedi savaşçının savaşmaya çelik tunikler, yaylar, mızraklar, kılıç ve kalkanlar ile gittiklerini haber vermektedir.⁵⁷ İbn Arabşah, Delhi Türk Sultanlığı ordusunda, yerdeki savaş fili mürettebâtının *nîze-i Hattî* (Hattî mızrağı: zırh delici kısa bir mızrak çeşidi), *şemşîr-i Hindî* (Hint kılıcı) ve *zûbîn-i halencî* (çatal temrenli halenc/akçakavaktan kısa mızrak) kullanan *pehlivânlar* (*piyâde*) olduklarını haber vermektedir.⁵⁸ *Nîze-i Hattî* ve *zûbîn* saplayıp geri çekilerek değil fırlatılarak kullanılmaktaydılar. Bu durumda söz konusu *piyâde*ler fillerin açıkta kalan bölgelerini savunmak için önce *mızrak* yağdırmakta peşinden kılıç kullanarak savaşa devam etmekteydiler.

Şerefeddin Ali Yezdî, Delhi Türk Sultanlığı'nda fil sırtında ve yerde bulunan fil mürettebâtının hangi silahları kullandıkları hakkında şu malumatları vermektedir: “Her birinin tepe misali sırtına dört tarafı çevrili tahtadan muhkem *tahtirevanlar* yapmışlardı. O *tahtirevanlar*ın her birinin üzerinde birkaç *nâvek-efken* (ناوك افكن: *nâvek* atıcı)⁵⁹ ve *çarh-endâz* (چرخ انداز: arbaletçi) pusuda [tahtirevan koruması] oturmuştu. Fil safının yanında ise filleri koruyabilmek için *teş-dârân* (تخش داران: okçular),⁶⁰ *ra'd-endâzân*

⁵⁵ Şel: Şel/Şil ve Şigî Peştûcada *nîzeye* (mızrak) derler. Bu *nîzeleri* “Şilger-i Gaznî” denilen nahiyede yaparlar. Gazne'nin nahiyesi Şilger şimdiki kadar aynı isimle (Şilger) adlandırılmaktadır. Ger, Peştûcada zarfiyet edatıdır. Yani mızrak (şil) yapım yeri anlamına gelir. Bu kelime Peştûcadan Farsçaya geçmiştir. O devirde Afgan *şil'i* keskinliği ve kullanıcılarının cesareti nedeniyle meşhurdur. Şairlerde şiirlerinde şil'e yer vermişlerdir. Bu şiirlerde şil mızrağının iki perli (dilli) olduğu ve keskin olduğu belirtilmektedir. Bkz. Minhâc el-dîn Sirâc Ebû 'Omer 'Osman Cûrcânî, *Tabakât-i Nâsirî*, II, musahhîh/muhakkik A'bd el-Hay Habîb, Tahran: Dunyâ-yi Kitâb, h.ş. 1363, 354.

⁵⁶ Tâceddîn Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-me'âsir*, ed. & annotated Syed Amir Hasan Abidi, New Delhi: Persian Research Centre Office of the Cultural Counsellor Embassy of the İslâmîc Republic of Iran, h.ş. 1387/2008, 77.

⁵⁷ Ludovico Di Varthema, *The Travels of Ludovico Di Varthema In Egypt, Syria, Arabia Felix, In Persia, India, And Ethiopia A.D. 1503 To 1508*, translated from the original İtalian edition of 1510, with a preface, by John Winter Jones, Esq.F.S.A., and edited by Percy Badger, London: Printed For The Hakluyt Society, 1863, 126-127.

⁵⁸ İbn Arabşâh, *Zendeğânî Şeğeft Âver-i Timur (Acaib el-Makdur fi Nevaib Timur)*, çev. Muhammed-Ali Necâfî, Tahran: İntişârât-ı Bongâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitâb, 1977, 101.

⁵⁹ Nâvek: 1. Yay ile fırlatılan ucu keskin, küçük bir ok çeşidi. 2. [Yay yerleştirilen] İçi delik bir sopa veya ona benzer bir şeyle fırlatılan ucu keskin, küçük bir ok çeşidi. Bkz. Hasan Enverî, *Ferheng-i Feşorde-i Sohan*, Tahran: İntişârât-ı Sohan, h.ş. 1382, 2: 2405; Bu oklar bir karış uzunluğundan ve temreni dört parmaklıdır. 1000 arşın mesafeye gidebilmektedir. Bu ok çeşidi keskin nişancılar tarafından kale gibi çok uzaktaki hedefleri vurmak için kullanılmaktadır. Bkz. Mustafa Uğurlu (nşr.), *Münyetül-Guzât*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987, 114, 115, 255; Altan Çetin, *Memlûk Devleti'nde Askerî Teşkilat*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2007, 221-222; Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008, 195-196.

⁶⁰ Teş/tahş: (طخش/تخش): Teş hem ok hem de yay anlamında kullanılıyordu. Bu yay oku küçük olurdu. Bkz. İbrahim Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2020, 80; Teş: Bir çeşit ok, ateşbâzi oku (tîr-i âteşbâzi), çok küçük okları olan bir çeşit yay. Bkz. Ali Ekber Dehhodâ, *Ferheng-i Mutavassıt-ı Dehdâ*, zîr-i nazar-ı Dr. Seyyid Cafer Şehîdî, Tahran: Müessese-i İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahrân, h.ş. 1390, 1: 709; Teş-dârân (تخش داران) adı da okçular anlamında kullanılmaktadır. Aynı sesi veren bir harf değişikliği ile tahş-dârân (طخش داران) adının da aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Muhtemelen ikisi de aynı anlama sahip olmalı yani teş ile tahş aynı şeyler olmalıdırlar. Tahş-dârân (طخش داران), teş-dârân (تخش داران) adının yanlış/galat imla ile yazılmış hali gibi görünmektedir, çünkü tahş (طخش) adının sözlükte ok ve yay ile doğrudan bağlantılı bir anlamı bulunmamaktadır.

(رعداندازان: patlayıcı madde atan) *piyâde* askerler yerleştirilmişti.⁶¹ Timur, Delhi *menşurunda* (*fetihnâme*) Delhi Türk Sultanlığı ordusunda, savaşta fili mürettebatının silahları hakkında şu malumatları vermektedir: "... [Yerde] fil safının yanında *okçular* (طخخش اندازان: *tahş-endâzân*), el bombası atıcılar (رعد اندازان: *ra'd-endâzân*)⁶² / [*karûre-endâz*: Bir nevî Molotof kokteyli atıcıları]⁶³ durmuş ve her birinin (fil) üzerinde birkaç *nâvek-endâz* oturmuş..."⁶⁴ Timur, Hindistan'dan ganimet olarak getirdiği filleri savaşta kullanmaya başlamıştır. Şerefeddin Ali Yezdî, Timur ordusunda, fil sırtındaki savaşçıların hangi silahları kullandıkları hakkında şu malumâtı vermektedir: "... Her birinin üzerine *hüküm atan yaycılar* (= *nâvek-endâz*), nefit atıcı *ateş-bâzlar* yerleştirdiler. Fillere ordu safının önünde yer verdiler.⁶⁵ Nizamüddin Şamî de benzer bir şekilde şu bilgileri sunmaktadır: "Birkaç *zincîr* asabi fili de *silâhlar* (zırh) ve *ceybeler* (*tahtirevân*) ile teçhiz ederek üzerlerine ellerinde ok, *nâvek* ve *neft-endâzi* (nefit silahları) olan *tîr-endâzları* (okçu), *ateş-bâzları* (yanıcı maddeler fırlatan) yerleştirmişlerdi."⁶⁶ Fil sırtındaki ve *sandukası* içerisindeki savaşçıların bazı ağır ve ateşli silahlar da kullandıkları bilinmektedir. Örneğin *Arbalet*in büyük bir çeşidi olan çiftte yaylı *arbalet/ballista* Kimmer İmparatorluğu'nda,⁶⁷ *arrâde* adı verilen küçük bir mancınık Delhi Türk Sultanlığı'nda kullanılmıştır.⁶⁸ *Jingal*, *gajal* veya *gajnal* adları ile bilinen hafif bir top veya büyük kalibreli bir tüfek ise Babürlüler [ve Güney Asya ülkeleri] tarafından fil sırtına monte edilmiştir.⁶⁹ Savaş fili mürettebatından *bhôi*lerin *ballista/arbalet*⁷⁰ ve *piyâdelerin* mızrak kullandıkları Kimmer İmparatorluğu'nun

⁶¹ Şerefeddin 'Ali Yezdî, *Zafernâme*, nşr. Seyyid Said Mir Muhammed Sâdık, Abdülhüseyin Nevâî, Tahran h.ş. 1387 ve 1389, I: 925.

⁶² Ra'd-endâzân: Humbara atıcı, topçu, Bkz. Hasan Amîd, *Ferheng-i Farsi-yi 'Amîd*, Tahran: Müessesesi-yi İntişarat-ı Emir Kebir, h.ş. 1379, 2: 1048. *Ra'd-endâzân* ile toprak/cam kaplar içerisinde doldurulan Molotof benzeri patlayıcı, yanıcı maddeler kastedilmektedir.

⁶³ Karûre (قاروره): Geçmişte içine Molotof kokteyli gibi yanıcı maddeler dökülen şişe. Bkz. Enverî, *Ferheng-i Feşorde-i Sohan*, II: 1687.

⁶⁴ 'Abdal-Huseyin Nevâ'î, *Esnâd ve Mekâtibât-ı Târihi-ye İrân Ez Timûr tâ Şâh İsmâîl*, Tahran: Şirket-i İntişârât-ı İlmi ve Ferhengî, h.ş. 1370/1991, 70-71.

⁶⁵ Şerefeddin 'Ali Yezdî, *Zafernâme*, 2: 1140.

⁶⁶ Nizamüddin Şamî, *Zafernâme-i Tarih-i Fütuhât-ı Timûr Gurgâni*, nşr. Penâhî Semnâni, Tahran: Sazmân-ı Neşr-ı Kitâb İntişârât-ı Bamdâd, h.ş. 1363, 255; Nizamüddin Şamî, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, Ankara: T.T.K, 1987, 305.

⁶⁷ Stephen Turnbull (text), Wayne Reynolds (illustrated), *Siege Weapons of the Far East (1)*, Great Britain: Osprey Publishing, 2001, 25.

⁶⁸ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 2: 661, 734.

⁶⁹ "Elephants at War: India to Southeast Asia": <https://hariragat.blogspot.com/2015/08/elephants-at-war-india-to-southeast-asia.html> (25.07.2019).

⁷⁰ Ballista veya carrobballista: Düşmana mızrak atmak için kullanılan büyük bir arbaleti/Tatar yayı andıran kadîmî bir silahtır. Bkz. Kistler, *War Elephants*, 289.

başkentinde Angkor Thom⁷¹ (inşası 1177) rölyeflerinde görülmektedir.⁷² Söz konusu rölyef ve yeniden canlandırması aşağıda yer almaktadır.

Resim 11 (Sol tarafta): Angkor, Cambodia'da File Monte Edilmiş Çift Yaylı Kuşatma Arbaleti/Ballistası (Kamboçya, Angkor Thom: Angkor Wats bas Relief).

Kaynak: "Angkor Wats bas Relief": <https://hartwish.files.wordpress.com/2013/03/p1070211.jpg> (26.07.2019); Resim 12 (Sağ tarafta): Angkor, Cambodia'da File Monte Edilmiş ve Tekerlekli Çift Yaylı Kuşatma Arbaletleri/Ballistaları Canlandırması.

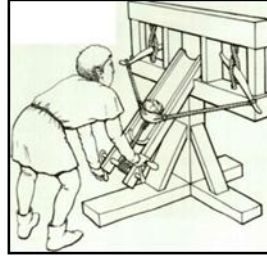
Kaynak: Turnbull (text), Reynolds (illustrated), *Siege Weapons of the Far East (1)*, 25.

İbn Battûta, Delhi Türk Sultanlığı hükümdarlarından Muhammed Şâh Tuğluk (1325-1351) devrinde zafer kutlamaları sırasında *ra'âde (arrâde)* denilen silahlardan üç dört tanesinin fillere yükletilerek halkın üzerine dirhem ve dinar saçıldığını haber vermektedir.⁷³ Bununla birlikte fil sırtına yerleştirilen *arrâde*lerin düşmana karşı da kullanıldığına dair bir kayıt bulunmamaktadır.

⁷¹ İmparatorluk kompleksi.

⁷² "Angkor Thom": <https://hartwish.wordpress.com/tag/angkor-thom/> (26.07.2019).

⁷³ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 2: 661, 734.

Resim 13: Kurmalı Tipte Bir Küçük Mancınık (Arrâde).

Kaynak: Matthew Bennett v.dğr., *Dünya Savaş Tarihi Orta Çağ 500-1500*, çev. Özgür Kolçak, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, 1: 180; Kelly Devries v.dğr., *Dünya Savaş Tarihi, Haçlı Seferleri 1097-1444*, çev. Emîr Yener, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, 5: 34.

Babürlüler devrinde fil sırtında ok ve yay dışında *tüfek* ve *gajnal* adı verilen bir top veya büyük kalibreli bir tüfek de kullanıldığı görülmektedir. Bu dönemde fil sırtında ok-yay ve tüfek kullanımına dair minyatürler aşağıda yer almaktadır.

Resim 14 (Sol Taraf): Fil Tahtirevânındaki Okçular (Minyatür Mannuchis'den, Bibliothèqu Nationale de France, Paris). Kaynak: Saller, *Elephants A Cultural and Natural History*, 207; "Sultan Murad Bakhsh from Storia do Mogor by Niccolao Manucci":

<https://www.universalcompendium.com/tables/xfam/3201-3400/3222%20-%20mughal/notes/images/sultan-murad-bakhsh-storia-mogor-niccolao-ruler-manucci-mughal-empire.htm> (20.01.2020). Resim 15 (Sağ Taraf): Udaypur Rajası Svarup Singh'in Fil Sırtında Tüfekle Av Sahnesi (Udaypur, Rajasthan, 1855, Viktoria & Albert Museum, London).

Kaynak: Saller, *Elephants A Cultural and Natural History*, 324.

Babürlülerden Ekber (1556-1605) devrinde kullanılan *gajnal*, fil sırtındaki *sanduka* veya platform üzerine sabitlenmiş hafif bir top veya büyük kalibreli bir tüfektir.⁷⁴ *Gajnal*'ın Ekber tarafından icat edildiği *Âîn-i Ekberî*'de "O yine, tek bir fil

⁷⁴ Nossov (text), Dennis (illustrated), *War Elephants*, 14.

tarafından kolayca taşınabilen başka bir tür silah yaptı; bu silah *gajnal*⁷⁵ adını aldı.”⁷⁶ Şeklinde ifade edilmektedir. “Gaj” (fil) ve “nal” (tüp/silah namlusu) adlarının birleşiminden oluşan bu kelime “fil namlusu” anlamına gelmektedir⁷⁷. Bir fil iki *gajnal* ve iki savaşı taşıyordu. William Irvine, bu silahın fil sırtında kullanıldığını düşündüğünü bununla birlikte belki de fillerin sadece silahın nakli için kullanılmış olabileceğini belirtmektedir.⁷⁸ Babürlüler saltanatında bu silah XVI. yüzyılın başlarından XVII. yüzyılın sonlarına kadar kullanıldı. XVII. yüzyılın sonlarında bu silahın fillere takılması sona erdi ve *şaturnal* adı ile develer üzerinde kullanılmaya başlandı. *Şatur-nal*,⁷⁹ deve-namlusu anlamına gelmektedir. 1658’de Dara Shukoh’un ordusunda *şaturnal* taşıyan 500 deve ve 500 fil bulunmaktaydı.⁸⁰ Mil üzerinde dönen bu toplar *zenbûrek*, *şaturnal* ve *şahin* adı ile de bilinmekteydi. Tüfeğin üç katı genişliğinde bir namluya ve bir inç büyüklüğünde giriş deliğine sahipti. Toplam uzunluğu 62 inç, namlu uzunluğu 41.25 inç ve dış namlu genişliği 2 inç idi.⁸¹ Babürlülerden sonra Tayvan ve Viyetnam orduları da fil *tahtirevân*larını (hovdeh), ganjal tipi toplar ve *jingal* (çok uzun namlulu büyük tüfek) ve *musket* (misket tüfeği) ile donattılar.⁸² *Gajnal* adlı bu küçük top aşağıda yer verilen görsellerde görüldüğü üzere *tahtirevâna* monte edilmiş olarak yerleştirilmekteydi.⁸³

⁷⁵ Bu silaha Hintçede *hathnal* adı da verilmektedir. Hintçede *hâthî* adı fil anlamına ve *nal* adı tüp/namlu anlamına gelmektedir. Bkz. Villiam Irvine, *The Army of Indian Moghuls*, London: Luzac & Co, 1903, 135; Hâthî: fil, nal: çeşme, musluk, nâlî: kanal, mecra anlamlarına gelmektedir. Bkz. Kidambi ve Kaya, *Hindî-Türkçe Sözlük*, 206, 208, 320.

⁷⁶ Abul-Fazl-i-‘Allâmî, *The Âin-i-Akbarî*, 1: 113.

⁷⁷ Bu silah İngilizcede swivel-gun veya wall-piece adları ile bilinmektedir.

⁷⁸ Irvine, *The Army of Indian Moghuls*, 135.

⁷⁹ Şatur adı, Farsça deve anlamına gelen *şotordan* gelmektedir.

⁸⁰ Nossov (text), Dennis (illustrated), *War Elephants*, 18-19.

⁸¹ “Indian (Mughal) matchlock swivel cannon (zamburak, shaturnal, shahin)”: <http://www.vikingsword.com/vb/showpost.php?p=201544&postcount=5> (25.07.2019).

⁸² Nossov (text), Dennis (illustrated), *War Elephants*, 35, 40.

⁸³ Fillerin sırtındaki tahtirevâna monte edilmiş topların savaşta nasıl kullanıldığı hususunda adresi verilen Tayvan dizi filmi izlenebilir. İzleyiniz “ข้ามคืนร์ KhaBadin EP.9 Full | 19-06-58 | TV3 Official”: <https://www.youtube.com/watch?v=M7-wuTvcKT0&t=133s> (24.01.2020); “ข้ามคืนร์ KhaBadin EP.10 Full | 20-06-58 | TV3 Official”: https://www.youtube.com/watch?v=KQl4U7W_JCY&t=313s (24.01.2020).

Resim 16: Fil Tahtrevânına Monte Edilmiş Ganjal (Fil Topu), Önden ve Yandan Görünüş (Tayland, Phra Nakhon Si Ayutthaya Şehri, Chandrakasem Sarayı Müzesi).
Kaynak: “Chandrakasem Müzesi Phra Nakhon Si Ayutthaya Eyaleti”:
<https://www.bloggang.com/m/viewdiary.php?id=athena-th&month=05-2015&date=08&group=18&gblog=47> (24.01.2020); “# Ayutthaya Gezisi # Müze #Ph Phraya Boran Ratchanarin”: https://www.youtube.com/watch?v=vda_cnBC43s (24.01.2020); “Fil Tahtrevânına Monte Edilmiş Ganjal Önden ve Yandan Görünüş”: <http://www.vikingsword.com/vb/showthread.php?> (24.01.2020).

A) Fil Silahları

Filler, *fildişlerini* dayayarak duvarları ve ağaçları zorlayıp yıkarlar. Vuruşma veya herhangi zor bir işi de bu dişleriyle yaparlar.⁸⁴ Bu nedenle *fildişleri* ilk çağlardan beri çelikle kaplanmakta, üzerine hançerler⁸⁵ ve kılıç monte edilmekteydi. Böylece *fildişlerinin* sağlamlığı ve mukavemeti arttırılmakta ve fillerin düşmana vereceği zarar âzâmî seviyeye çıkartılmaktaydı.

Fillerin insan eli gibi kullanabildikleri hortumları, zırhla kaplanarak üzerlerine gürz, kılıç, tırpan, mızrak ve zincîr gibi öldürücü aletler bağlanmaktaydı.⁸⁶ Böylece düşmana verecekleri zarar âzâmî seviyeye çıkartılmaktaydı. Bu ilk çağlardan beri câri olan bir gelenektir. Örneğin M.Ö. 326’da Hydaspes Savaşı’nda Büyük İskender ile karşılaşan Hint kralı Porus’a ait fillerin hortumları üzerinde gürz ve kılıç bulunmaktaydı.⁸⁷ Çinli seyyah Sung Yun (518/519 yılı)⁸⁸ fillerin hortumlarına

⁸⁴ Gazi Zahîreddin Muhammed Babur, *Baburnâme*, Doğu Türkçesinden çev. Reşit Rahmeti Arat, önsöz ve tarihi özet: Y. Hikmet Bayur, İstanbul: Kabcacı Yayın Evi, 2006, 481.

⁸⁵ Kistler, *War Elephants*, 213.

⁸⁶ Kistler, *War Elephants*, 213-214, 216.

⁸⁷ Ahmed bin Ali İbn Meskûye, *Tecârib’ül İmam*, mütercim Ebulkâsım İmamî ve Ali Nakî Monzevî, Tahran: Sirûş/Tûs, h.ş. 1369/1376, 1: 92.

⁸⁸ Kuzey Hindistan’daki Türk hâkimiyeti yani Ak Hunlar hakkında bilgiler sunmaktadır.

yerleştirilen kılıçlar ile büyük katliamlar yaptıklarını bildirmektedir.⁸⁹ Fil hortumları ve *fildişlerinin* çeşitli silahlar ve zırh ile donatılması geleneği Türk-İslâm devletleri devrinde de devam etmiştir. Örneğin Gazneliler devrinde *fildişlerinin* zırh ile kaplandığı *Dîvân-i Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân*'da "Fillerin Sıfatı ve O Sultanın Medhi" başlığı altında şu şekilde dile getirilmektedir:

Onlardan her birinin ağzında iki *sutun*⁹⁰ Baştan aşağı demir içinde.⁹¹ Delhi Türk Sultanlığı döneminde Varangal fethi sırasında Hindü ordusuna ait *üç çelik dişli savaş filinden* (سه زنجیر فیل) bahsedilmektedir.⁹² Delhi Türk Sultanlığı Ordusu savaş fillerinin nasıl teçhiz edildiği hakkında kaynaklarda şu malumatlara rastlanılmaktadır: İbn-i Battûta, *fildişlerinin* idamlık suçlular için demirle kaplandığını,⁹³ bu kaplamanın üzerine saban demiri gibi demirler döşendiğini, kenarlarının art arda sıralı bıçaklardan oluştuğunu,⁹⁴ fillerin dişlerine takılı bıçaklarla kurbanlarını paramparça edip havaya fırlattıklarını aktarmaktadır.⁹⁵ Şerefeddîn Ali Yezdî de benzer bir şekilde sütun şeklindeki savaş dişlerine zehirli *deşnelerin* (hançer) sağlamca yerleştirildiğini haber vermektedir.⁹⁶ İbn Arabşâh ise *hortumlarına* aşağısındaki başkaldıranların başlarını secdeye indirmek için "Hint kılıçları" (شمشیرهای هندى: *şemşîrhâ-yi Hindî*) bağlandığını haber vermektedir.⁹⁷ İspanyol elçi Clavijo, Timur'un Delhi'den ganimet olarak getirdiği fillerin dişlerinin nasıl teçhiz edildiğini şöyle anlatmaktadır: "Fillerin dişleri, sadece yukarıya doğru uzadığından dişleri kesiliyor ve uçlarına kılıç gibi silahlar dikiliyor. Filler, bunlarla her tarafa saldırıyor ve ortalığı kasıp kavuruyorlar."⁹⁸ Clavijo ve diğer müelliflerin naklettiği bu silah, günümüzde "*fil kılıcı*" (*elephant sword/ elephant tusk sword*) adıyla bilinmektedir. Bu silahı takabilmek için önce filin yukarı doğru kıvrık olan dişleri, uç taraftan bir miktar kesilmekte ve silah o şekilde dişlere monte edilebilmekteydi. *Fil kılıçlarının* birisi orak şeklinde ve diğeri hançer şeklinde olmak üzere iki temel çeşidinin bulunduğu aşağıdaki örneklerden anlaşılmaktadır.

⁸⁹ Kistler, *War Elephants*, 183, 213.

⁹⁰ *Fildişi*

⁹¹ Dû sotûn der dehân-i her yek ez ân * Ender âhen grefte ser tâ ser. Bkz. Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân, *Divân-ı Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân*, tashih: Merhum Reşîd Yâsmî, Müessesese-yi Çâp ve İntişârât-ı Pîrûz, Dey Mâh h.ş. 1330/1951, 275.

⁹² Emir Hüsrev Dihlevî, *Hazâinü'l-fütûh*, 88-89.

⁹³ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 2: 654-655.

⁹⁴ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 2: 705.

⁹⁵ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 2: 709-710, 715; Yahya b. Ahmed b. Abdullah Sirhindî, *Târîh-i Mübârekeşâhî*, nşr. Muhammed Hidayet Hüseyin, Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, hş. 1382, 109-111.

⁹⁶ Şerefeddîn 'Ali Yezdî, *Zafernâme*, 1: 925.

⁹⁷ İbn Arabşâh, *Zendegânî Şegeft Âver-i Timur (Acaib el-Makdur fi Nevaib Timur)*, 101.

⁹⁸ Ruy Gonzales de Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul: Köprü Kitapları, 2016, 196-197.

Resim 17 (Sol tarafta): Fil Kılıcı (15-17. yüzyıl, demir/çelik, genişlik 61.2 cm; ağırlık 2362 gram).

Kaynak: “Elephant Sword”: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/679021> (23.06.2019);

Resim 18 (Sağ tarafta): Fildişi Kılıcı (Hindistan, yaklaşık 1600 yılı).

Kaynak: Kistler, *War Elephants*, 193; “Elephant Tusk Sword”:

<https://collections.royalarmouries.org/object/rac-object-48443.html> (23.06.2019); “Elephant Tusk

Sword”: <https://tr.pinterest.com/pin/497225615097524080/?lp=true> (23.06.2019); “Mughal War

Elephants”: <https://www.ancient-origins.net/history/war-elephants-military-tanks-ancient-world-009967>
(22.06.2019).

Fildişi kılıçları düşman askerlerinin fillere yaklaşmaktan korkmaları için sıklıkla zehirlenirdi.⁹⁹ Timur’un Yıldırım Bayezid ile yaptığı 1402 Ankara Savaşı hakkında Nizâmüddîn Şâmî’nin verdiği şu malumat, fillerin söz konusu silahları düşmana ağır hasar verecek şekilde kullanmayı öğrendiklerini göstermektedir: “Birkaç *zincîr*¹⁰⁰ asabi fil savaş dişlerini düşmanın sinesine savuruyordu.”¹⁰¹ Rus seyyah Afanasy Nikitin, 1470-1472 yılları arasında Behmenî Sultanlığı fillerinin gövdeleri ve dişleri üzerine bir kantar ağırlığındaki *bulat zırh* (çelik zırh) kaplandığını bildirmektedir.¹⁰² Bayram törenine katılan 300 filin her birinde şu iki alâmetin bulunduğunu da ilave etmektedir: Fillerin dişlerine geçirilen 1 kantar (56.452 kg.) ağırlığındaki büyük kılıç ve hortumuna bağlanan ağır demir topuz.¹⁰³ Ludovico Di Varthema (1503-1508), Hindû Narsinga Krallığı’da “Onlar kalın ve bir adam eli kadar geniş iki *braccia* [yaklaşık 3,5 metre]¹⁰⁴

⁹⁹ Kistler, *War Elephants*, 193.

¹⁰⁰ Zincir kelimesi filler için sayı birimi olarak da kullanılmaktadır. Birkaç cilt kitap dediğimiz gibi filler için de birkaç zincir fil denilmektedir.

¹⁰¹ Nizâmüddîn Şâmî, *Zafernâme-i Tarih-i Fütuhât-ı Tîmûr Gurgânî*, 256.

¹⁰² Afanasy Nikitin, *Üç Deniz Ötesine Seyahat*, çev. Serkan Acar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, 12.

¹⁰³ Afanasy Nikitin, *Üç Deniz Ötesine Seyahat*, 23; Filler hem ileriye hem de geriye doğru hareket edebilirler ancak zıplayamaz, tırıs ya da dörtnele gidemezler. Hareket ederken biri yürüme diğeri de koşma sayılabilecek iki hız kullanabilirler. Hızlı hareket eden filler ön ayaklarıyla koşuyor, arka ayaklarıyla yürüyor gibi görünürler ve yaklaşık saatte 18 km.lik bir hıza ulaşabilirler. Bkz. “Fil”: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Fil>(22.06.2019);“Fil”:
<http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dp2kvRmls>
(22.06.2019).

¹⁰⁴ Henry Swainson Cowper, *bracci* adlı birimi fathom [= 6 feet veya 1.8288 metre] olarak açıklar. Bkz. Henry Swainson Cowper, *The Art of Attac*, Ulverston: W. Holmes, Ltd., Printers, 1906, 296; Bu uzunluk

uzunluğunda bir kılıcı filin hortumuna sabitlerler” demektedir.¹⁰⁵ Babürlüler devrinde, Ekber’den sonraki yıllarda Sultan II. Muhammed Şah, “zırhlı filleri hortumlarına tutturulmuş tırpanlar” ile kullanmıştır.¹⁰⁶ Babür hükümdarı Evrenzib, 1659’da kardeşi Şah Şuca ile yaptığı Hacve/Khajwa Savaşı sırasında “her biri hortumunda iki ya da üç *men* (yaklaşık 9 kg./30-45 kg.)¹⁰⁷ ağırlığında zincirle dolaşan” üç seçkin zırhlı fil ile karşı karşıya kalmıştır.¹⁰⁸ Hacve Savaşı’ndan yaklaşık otuz yıl kadar sonra, “... Raja Ram Singh’in bir *filbâni*, filinin hortumuna ağır bir zincir yerleştirmiş ve düşmanın öncü kuvvetlerine saldırmıştı. Fil nereye hamle ederse zincir gürültüsü ve hortumunun darbesi düşmanın içine terör salmıştı. İki ya da üç subayın atları korkmuş ve binicilerini atmıştırlar. Böylece düşman ordusunun kaçması sağlanmıştı. On sekizinci yüzyılda yazılan, ancak çok daha eski bir hikâyeyi anlatan Al-Khand adlı uzun bir epik şiirde Jaura ve Bhaura adlı iki mest filin düşman üzerine zincirler ile saldırması anlatılmaktadır.¹⁰⁹ Babürlü minyatürleri de savaşta ağır zincirler sallayan filleri göstermektedir. 1724 yılında Syam Singhji ve Durjansal arasında gerçekleşen bir savaşı canlandıran resimde, zırhlı savaş fillerinin hortumlarına zincir takılmış bir şekilde ilerlemesi tasvir edilmektedir. Zincirin keskin silahlara göre avantajı kolaylıkla filin hortumuna tutturulabilmesi ve hayvanın kendisi için çok fazla tehlike arz etmemesidir. Son olarak Portekizli bir gözlemci, bir savaşta 200 filin *kule* taşıdığını ve kılıç gibi

12 feet uzunluğuna denk gelmektedir [ve bu da metre cinsinden 3.657600 m. etmektedir.] Bkz. Kistler, *War Elephants*, 214.

¹⁰⁵ Ludovico Di Varthema, *The Travels of Ludovico Di Varthema In Egypt, Syria, Arabia Felix, In Persia, India, And Ethiopia A.D. 1503 To 1508*, 126-127.

¹⁰⁶ Kistler, *War Elephants*, 216.

¹⁰⁷ Men/menn: Mehmet Kanar ve Cemşid Salihpur tarafından yasal *menin* 3 kilogramlık bir ağırlık birimi olduğu söylenmekle birlikte, Ali Ekber Dehhodâ ve Hasan Enverî tarafından değişik zamanlarda ve değişik bölgelerde farklı ağırlıkları olduğu bildirilmektedir. Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, 617; Enverî, *Ferheng-i Feşorde-i Sohan*, 2: 2292; Dehhodâ, *Ferheng-i Mutavassıt-ı Dehdâ*, 2: 2817; Cemşid Salehpur, *Ferheng-i Fârsî be Türkî-yi İstanbûlî (Kimiya Genel Sözlüğü Farsça-Türkçe)*, Tahran: İntişârât-i Cengel, h.ş. 1385, 1397; İbn Battûta Hindistan’da bir *mennin* bir batmana eşit olduğunu, onun da yirmi dört *Mısır ratlına* ve yirmi *Fas ratlına* denk olduğunu belirtmektedir. Bir *Mısır ratlı* 450 ilâ 500 gram arasındaydı. Aslında bir Hint *meni* (batman) 15 kg. 284 gramdır. Bkz. İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 1: 292, 308; II: 723, 750; Man (menn): En çok Kuzey Hindistan’da kullanılan tartı, “man” ya da “maund” adı verilir, bunlar 13–14 kg. ağırlığındadır. Bkz. H. Hilal Çağlayan, “Ekber Şâh Döneminde Hindistan (1542-1605)”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005, 89; Walter Hinz, Orta Çağ’da İran *menin*in ağırlığı hakkında yeterli belgelere sahip olunmadığını, 14. yüzyıldan beri bunun 3 kg. olduğunu bidirmektedir. Kendiai bazı tarihi kayıtlardan hareket ile Orta Çağ’da yaklaşık ortalama *men* değerinin 3.2 gr. olması gerektiğini ileri sürmekte, teklif etmektedir. Bkz. Walther Hinz, *İslâm’da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları (No. 487), Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları (No. 21), 1990, 7-8.

¹⁰⁸ Kistler, *War Elephants*, 216; “Battle of Khajwa”: https://military.wikia.org/wiki/Battle_of_Khajwa (24.07.2019).

¹⁰⁹ Kistler, *War Elephants*, 216.

keskin silahların “savaşırken dişlerine tutturulduğunu” kaydetmektedir.¹¹⁰ Aşağıdaki minyatür ve canlandırmada Babürlüler devrinde, fillerin hortumlarına güz/topuz işlevinde bir silah olarak üç parçadan oluşan ağır *zincirler* bağlandığı görülmektedir.

Resim 19 (Sol tarafta): Hortumuna Tutturulan Zincirler ile Saldıran Savaş Fili (Kotah Mihracesi Durjansal ve Onun Fili Ranasahgar, Sanatçı Kota, 1750-1770).

Kaynak: Stella Kramrisch, Painted Delight: Indian Paintings from Philadelphia Collections, Philadelphia: Philadelphia Museum of Art, 1986, 60 (53. resim); “Elephant in Battle (Kota)|Walters Museum, Philadelphia”: <https://www.livehistoryindia.com/living-history/2019/02/09/the-vivacious-art-of-haroti> (24.07.2019). Resim 20 (Sağ tarafta): Babürlüler Devri’nde Hortumunda Silah Olarak Zincir Taşıyan Savaş Fili. Kaynak: Nossov (text), Dennis (İllustrated), War Elephants, 16-17.

B) Fil Zırhları ve Koruyucu Örtüleri

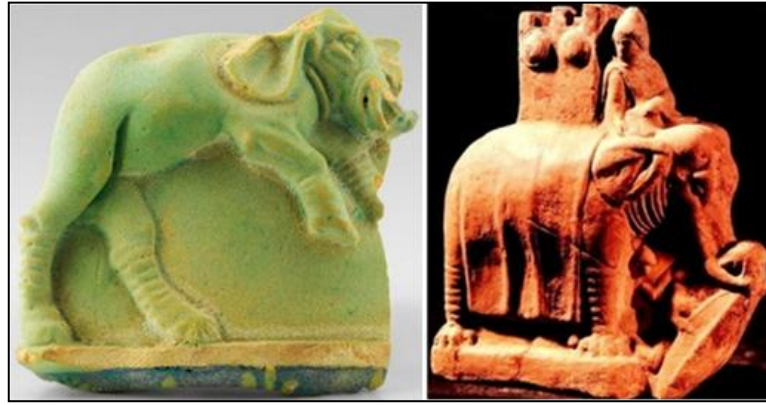
Fillere *zırh* giydirilmesi İlk Çağ’da başlamıştır. M.Ö. 4. yüzyılda Kautilya, *Artahaşastra* adlı eserinde Hindistan’da fillerin savaş malzemeleri arasında *zırhı* da saymaktadır.¹¹¹ Hydaspes Savaşı’nda (M.Ö. 326) Büyük İskender ile karşılaşan Hint Kralı Porus’un savaş fillerinin tamamı korunmak için yangına dayanıklı deri ve *capitone* (el-kutun, aketon: pamuk sıkıştırılmış elbise) zırh giymekteydi. Alınları ve gövdeleri, düşman oklarını bloke etmek için demir plaka ile kaplıydı.¹¹² Savaş fillerinin vücutlarının ilk çağlardan beri zırhlar ile kaplandığını gösteren arkeolojik kanıtlar da bulunmaktadır. Mesela Mısır’da M.Ö. 3. yüzyılda Ptolemaic döneme ait fayans bir vazunun parçaları üzerinde yer alan bir fil figürünün ayakları bir çeşit zırh ile

¹¹⁰ Kistler, *War Elephants*, 216, 220.

¹¹¹ Kautilya, *Arthaşastra*, 859.

¹¹² Kistler, *War Elephants*, 34.

kaplıdır.¹¹³ Benzer bir şekilde Myrina antik kentinde bulunan (İzmir, Aliğa ilçesi) M.Ö. 3./2. yüzyıla tarihlenen bir *nekropolden* (mezarlık) ele geçirilen, boyun ve bacak kısımları (deri veya metal şeritlerden yapılmış) zırh ile kaplı pişirilmiş toprak (terakota) fil figürü bulunmaktadır.¹¹⁴ Bu toprak fil figürü, Toroslar civarında yapılan Filler Savaşı'nda¹¹⁵ (M.Ö. 275) I. Antiokhos'a ait bir savaş filinin, bir Galat askerini nasıl ezdiğini göstermektedir.¹¹⁶ Fillerin zırhlar ile kaplandığını gösteren iki arkeolojik kanıtın fotoğrafları aşağıda yer almaktadır.

Resim 21 (Sol tarafta): Ptolemaios İmparatorluğu Dönemine Ait Bir Vazo 'da Ayakları Zırhlı Savaş Fili (Mısır, 3. Yüzyıl). Kaynak: Branko F. van Oppen de Ruiter, "Monsters of Military Might: Elephants in Hellenistic History and Art": <https://www.mdpi.com/2076-0752/8/4/160/htm> (04.02.2020).

Resim 22 (Sağ tarafta): Seleukos İmparatorluğu Dönemi Filler Savaşı'ndan Bir Savaş Fili (Myrina, M.Ö. 2. yüzyıl). Kaynak: Uyanık, "Hellenistik Orduların Mobil Kuleleri ve Savaş Tankları: Savaş Filleri", 197; "The Celtic Invasion of Greece – The Gallic Tsunami" <https://hellenisticagepodcast.wordpress.com/2019/01/28/020-the-celtic-invasion-of-greece-the-gallic-tsunami/> (13.01.2020).

Yukarıda zikredilen Hellenistik döneme ait savaş filleri ve zırhlarının yeniden canlandırıldığı bir minyatür çalışması ve Romalılar devrinde benzer zırhların kullanıldığını gösteren yaklaşık miladî 125-150 yıllarına tarihlenen, Arvi'de (Girit) bulunan Hindistan'dan Dionysos'un zaferle dönüşünü tasvir eden, kabartmalı bir Roma

¹¹³ Branko F. van Oppen de Ruiter, "Monsters of Military Might: Elephants in Hellenistic History and Art": <https://www.mdpi.com/2076-0752/8/4/160/htm> (04.02.2020).

¹¹⁴ Uyanık, "Hellenistik Orduların Mobil Kuleleri ve Savaş Tankları: Savaş Filleri", 193, 197.

¹¹⁵ Filler Savaşı'nda Seleukos kralı I. Antiokhos'un ordusunda 16 savaş filii bulunmaktaydı. Savaşın sonra Galat akınlarından muzdarip olan Anadolu kentleri Antiokhos'u Kurtarıcı (Soter) unvanı ile selamladılar.

¹¹⁶ Uyanık, "Hellenistik Orduların Mobil Kuleleri ve Savaş Tankları: Savaş Filleri", 193.

lahitinin (Pashley Lahit) detay resmi aşağıda yer almaktadır. Bu lahit Romalılar devrinde de benzer zırhların kullanıldığını ortaya koymaktadır.¹¹⁷

Resim 23: Seleucid Dönemi Savaş Fili Minyatür Canlandırması. Kaynak: Michaellovejoj.com, “15mm wargames miniatures”: <https://www.michaellovejoy.com/15mm/15mm.html> (04.02.2020); Seleucid Dönemi Zırhlı Fili Illustrasyon canlandırması: Nick Sekunda (text), Angus McBride (illustrated), Seleucid and Ptolemaic Reformed Armies 168-145 B.C. Volume I, Stockport: Montvert Publications, 1994. Pl. VII.). Resim 24: Kabartmalı Bir Roma Lahiti Üzerindeki Zırhlı Fil (Pashley Lahit, Bulunduğu yer Girit, Fitzwilliam Museum, Cambridge).

Kaynak: Mark Cartwright, “Elephants in Greek & Roman Warfare”, Ancient History Encyclopedia: <https://www.ancient.eu/article/876/elephants-in-greek--roman-warfare/> (04.02.2020).

İbn Zafer, Sasani hükümdarı Ardeşir’in oğlu Papag’dan ¹¹⁸ (226-241) bahsederken fillerin hortumlarına yaralanmalara karşı korunabilmeleri için bir zırh takıldığını haber vermektedir.¹¹⁹ 634 yılında gerçekleşen Köprü Savaşı’nda Sasani ordusundaki filler üzerinde zırhlar bulunmaktaydı.¹²⁰ Günümüzdeki mevcut fil zırhları ve tarihî minyatürler, fillerin gövde, baş ve hortumlarının zırh ile kaplandığını ortaya koymaktadır.

¹¹⁷ Mark Cartwright, “Elephants in Greek & Roman Warfare”, Ancient History Encyclopedia: <https://www.ancient.eu/article/876/elephants-in-greek--roman-warfare/> (04.02.2020).

¹¹⁸ Doğrusu Papag’ın oğlu Ardeşir’dir.

¹¹⁹ İbn Zafer es- Sıkkili (Sicilyalı İbn Zafer, *Adil Hükümdar (Sülvânü’l-mutâ fi ‘udvâni’l-etbâ)*, hazırlayanlar Joseph A. Kechichian-R. Hrair Dekmejian, çev. Barış Doğru, İstanbul: Kırmızıkeçi Yayinevi, 2009, 307.

¹²⁰ İbnül Esir Cezrî, *Târîh-i Kâmil-i Bozorg-i İslâm ve İrân*, 8: 196; Ünlü, *İslam Tarihi*, 1: 100.

Resim 25: Fil Baş Zırhından Detay (XIX. yüzyıl, Rajasthan, Armor and weapons exhibit in the National Museum, New Delhi, India). Kaynak: Nossov (text), Dennis (illustrated), *War Elephants*, 15; Neil Patrick, “Animals of War: Surviving examples of elaborate war Elephant Armor”

<https://www.thevintagenews.com/2016/07/29/animals-of-war-surviving-examples-of-elaborate-war-elephant-armor/> (25.07.2019); “Elephant armour, Delhi Museum”:

<https://www.flickr.com/photos/301202/2941216153/in/photostream/> (25.07.2019).

Fillerin hortumları gibi kulaklarının da özel bir giysi ile koruması gerekmekeydi. Emir Hüsrev Dihlevî, kulakları örten bu giysiyi *cenâk* (جنّاق)¹²¹ adı ile tanıtmaktadır. Müellif eserinde bu kelimeyi filin her iki kulağından sarkıtılan giysi anlamında kullanmakta¹²² ve eserinde bu örtüyü şu şekilde kaydetmektedir: “İki *cenâk* ile süslenmiş, zînetlenmiş kulak-ardını, *suvâri cenâk*ın arkasında üzensiz ve etkili, [filin havaya kalkmış] hortumu balık figürlü bayrak [gibidir].”¹²³ Emir Hüsrev Dihlevî tarafından *cenâk* adı verilen bu koruyucu giysiye Timur ve Babürlü minyatürlerinde sık rastlanılmaktadır. *Cenâk*ın filin kulaklarını örten kısmı haricinde at kulağı biçiminde çıkıntı yapan iki parçaya daha sahip olduğu aşağıdaki minyatürde görülmektedir.

¹²¹ Aslında *cenâk* adı at eğerinin eteği, süslemek için üzerinde ressamlık yapılan eğerin fazlalık/artık kısımları anlamlarına gelmektedir. Eğerin önündeki kemer/kaş? (طاق) kısmına da denir. Burada ise kasıt filin her iki kulağı üzerinden inen fil giysisi/fil koşumu (ساز فيل) murad edilmektedir. Emir Hüsrev Dihlevî, *Hazâinü 'l-fütûh*, 200 (sözlükçe kısmı).

¹²² Emir Hüsrev Dihlevî, *Hazâinü 'l-fütûh*, 138, 200.

¹²³ Hortûmeş neşâne-yi mâhî râ ez dû cenâk zînet ve zoyûr, *suvâr der 'akab-i cenâk bî rikâb kârger*, bonâgûşeş. Bkz. Emir Hüsrev Dihlevî, *Hazâinü 'l-fütûh*, 138.

Resim 26: Cenâk.

Kaynak: *Zahîr al-Dîn Muhammad Bâbur, A digital facsimile of Walters Ms. W.596, Memoirs of Babur (Bâburnâmah), Baltimore, Maryland: The Walters Art Museum, 2009, 2011, baştan 21. minyattür: <https://art.thewalters.org/files/pdf/W596.pdf> (25.07.2019).*

*Filbân*lar filleri, kulak-ardalarına *kejek* batırarak sevk ve idare ederlerdi. Kulakların *kejek* darbelerinden ve düşman hamlelerinden korunmaları için *cenâk* adlı örtüler büyük bir önem taşıyor olmalıdır. Daha da önemlisi filler, vücut sıcaklıklarını dev kulaklarını sallayarak ayarlamaktadırlar. Bundan dolayı kulakları muhafaza altına almak önemli olmalıdır. Aşağıdaki baş zırhı, fillerin kulaklarının ve hortumlarının muhafaza altına alındığını göstermektedir.

Resim 27: Osmanlı Dönemine Ait Fil Kafa Zırhı (Ankara Savaşı Sonrası, Hisart Canlı Tarih ve Diorama Müzesi). Kaynak: “Savaşlarda Korku Salan Fil Zırhı”: <http://www.hisartmuseum.com/tr/Page.asp?ID=1181> (20.06.2019).

Gazneli Mahmud devrinde Hint ordularında, fillerin alınlarına beyinlerini ok isabetinden korumak için *âyine-i Çîni* (آيينه چینی: Çin aynası/çelik plaka) denilen

yuvarlak, çelik bir plaka asılmaktaydı.¹²⁴ Delhi Türk Sultanlığı hükümdarlarından Şemseddin İltutmuş (1210-1236) devrinde de aynı şekilde fillerin altına güneş gibi parlayan *âyine-i Çinî* (آيينه چینی: Çin aynası) bağlanmaktaydı.¹²⁵ Ayna bilinen anlamı dışında savaşçıların göğüs, sırt ve iki bacaklarını korumak için yerleştirdikleri demir plakalara da denilmektedir.¹²⁶ Dolayısıyla ile *âyine-i Çinî*, fillerin geniş alınlarına bağlanan çelik plaka anlamına gelmektedir. “Güneş gibi parlayan *âyine-i Çinî* ifadesinden anlaşılacağı üzere, bu plakanın çok parlak olması önemliydi. Bunun amacı ise muhtemelen düşmanın gözünü kamaştırarak tarruzlarını güçleştirmektir. Plakanın kubbe şeklinde dışbükey olması ise atılan ok ve mızrakları sektirmek amacını taşımaktadır. Böylece hayvan beyin ölümünden korunmuş olmaktadır. *Âyine-i Çinî*’nin temel özellikleri aşağıdaki minyatürde görülmektedir.

Resim 28: Babürlüler Devri Fil Alın Zırhı (Babürlüler devri saltanat ahırlarına ait gibi görülen bu filin sırtında av sandukası, pistol, yay ve yivli tüfek bulunmaktadır).

Kaynak: Neil Patrick, “Animals of War: Surviving examples of elaborate war Elephant Armor”:
<https://www.thevintagenews.com/2016/07/29/animals-of-war-surviving-examples-of-elaborate-war-elephant-armor/> (25.07.2019).

¹²⁴ Fahr-i Müdebber, *Âdâbü'l-harb ve's-şecâ'a*, nşr. Ahmed Süheylî Hânsârî, Tahran h.ş. 1346/1967, 247-248.

¹²⁵ Tâceddîn Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-me'âsir*, 287.

¹²⁶ Dehhodâ, *Ferheng-i Mutavassıt-ı Dehodâ*, 1: 72.

Büyük Selçuklu Devleti hükümdarlarından Tuğrul Bey'in 1055 yılındaki Bağdat seferine 8 fil götürdüğü ve Sultan Sencer'in 513/1119 tarihinde yeğeni Mahmud b. Muhammed Tapar ile giriştiği taht mücadelesini ordusundaki 18 savaş fili sayesinde kazandığı bilinmektedir.¹²⁷ Bu dönemde *âyine-i Çînî* adlı zırh plakalarının artık alın yerine sağ ve sol kulak üzerine, iki adet olarak yerleştirilmeye başlandığı döneme (12.-13. yüzyıl) ait keramik fil figürlerinde görülmektedir. Söz konusu figürlerden bazıları aşağıda yer almaktadır.

Resim 29 (Sol tarafta): Her İki Kulağına *Âyine-i Çînî* Yerleştirilmiş Selçuklu Devri Fil Figürü. (İran 12-13. Yüzyıl, Matsuoko Museum of Art – Tokyo, Japan) Kaynak: “Elephant figure, Iran, 12th-13th century AD”: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Elephant_figure,_Iran,_12th-13th_century_AD,_blue_glaze_with_iridescence_-_Matsuoka_Museum_of_Art_-_Tokyo,_Japan_-_DSC07303.JPG (23.01.2020).

Resim 30 (Orta Tarafta): Her İki Kulağına *Âyine-i Çînî* Yerleştirilmiş Selçuklu Devri Fil Figürü (Üretim Yeri Suriye, XII. yüzyıl, Bulunduğu yer Khalili Collection of Islamic Art, London, Envanter No: POT 1285 ve İran Bastan Museum, Tahran).

Kaynak: Onurcan Erdal, *Selçuklu Silisli Seramik Biblo Geleneğinin Sanatsal Tasarım Açısından Değerlendirilmesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tasarım Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya 2017, 153; Nossov (text), Dennis (illustrated), *War Elephants*, 38; “Elephant figure, Iran, 12th-13th century AD”: <https://hiveminer.com/Tags/artifact%2Ctehran> (23.01.2020); “Elephant figure, Iran, 12th-13th century <https://i.pinimg.com/originals/87/cb/f9/87cbf90098f2acfe056040749b007ded.jpg> (23.01.2020). Resim 31 (Sağ Tarafta): Her İki Kulağına *Âyine-i Çînî* Yerleştirilmiş Selçuklu Devri Fil Figürü (Freer Gallery of Art and the Arthur M. Sackler Gallery).

Kaynak: “Elephant with howdah and figure”: https://www.si.edu/object/fsq_F1967.26?width=85%25&height=85%25&iframe=true&destination=spotlight/elephants (23.01.2020)

¹²⁷ Cihan Piyadeoğlu, “Gazneliler ve Büyük Selçuklular’da Filin Kullanılmasına Dair Bazı Tespitler”, *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri*, 11-13 Kasım 2014, 2: 83, 85-86.

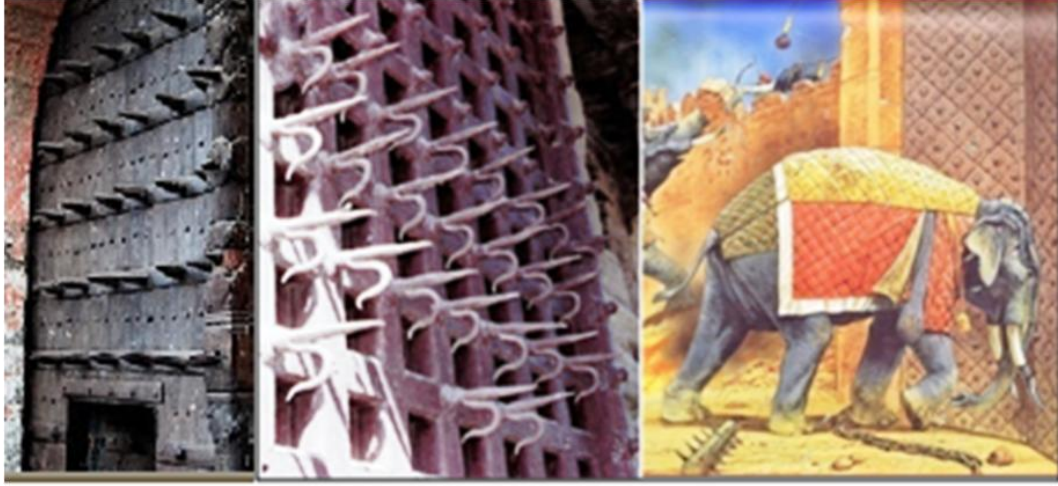

Resim 32: Her İki Kulağına Kalkan Yerleştirilmiş Savaş Fili Canlandırması (Kubilay Han Ordusunun Vietnam'da Karşılaştığı Filleri Tasvir Etmektedir, Vietnam Savaş Fillerine Dair Benzeri Bir Tarihi Çizim, Rölyef veya Kayda Tarafımızdan Tesadüf Edilmedi)

Kaynak: David Nicolle (text), Richard Hook (illustrated), The Mongol War Lords: Genghis Khan, Kubilai Khan, Hülegü, Temerlane, United Kingdom: Firebird Books, 1990, 81.

Fillerin alınlarına çelik plakalar yerleştirilmesinin bir nedeni de Hindistan'da fillerin epik zamanlardan XVIII. yüzyılın sonlarına kadar kale kapılarını, taş ve briket duvarları yıkmak için canlı koçbaşı olarak kullanılmalarıdır. Müdâfîler de her bir kale kapısına kesin bir çözüm yolu olmasa da önlem olarak sivri demirler yerleştirmekteydiler. Bununla birlikte çok kızgın filler çıldırması için ateşle provoke edilir ve yüksek hızla kapılara sürülür ve kapıları yıkarlardı.¹²⁸

¹²⁸ Konstantin S. Nossov (text), Brian Delf (illustrated), *Indian Castles 1206-1526 The Rise and Fall of the Delhi Sultanate*, Great Britain: Osprey Publishing, 2006, 44.

Resim 33 (Sol Taraf): Kale Kapısının Bir Kanadındaki Fil-Önleyici Mânialar.

Kaynak: "Elephants at War: India to Southeast Asia": <https://hariragat.blogspot.com/2015/08/elephants-at-war-india-to-southeast-asia.html> (25.07.2019).

Resim 34 (Orta Taraf): Kumbhalgarh Kalesi'nin Fil-Önleyici Kanca Başaklı Kapısı.

Kaynak: Konstantin S. Nossov (text), Brian Delf (illustrated), *Indian Castles 1206 -1526 (The Rise and Fall of the Delhi Sultanate)*, 23.

Resim 35 (Sağ taraf): Hindistan'da Canlı Koçbaşı Olarak Fil Kullanımı.

Kaynak: Nossov (text), Dennis (illustrated), *War Elephants*, 12.

Fillerin gövdeleri zırhlar ve üç kat kalın *aba* (*âbefte*) örtü ile kaplanmaktaydı. Tekstilden yapılan örtü koruma sağlaması yanında hayvanı üzerindeki *sanduka* ve çelik zırhların sürtünmesinden korumak için de kullanılıyor olmalıdır.

Fillere zırh giydirilmesi geleneği Türk-İslâm devletleri devrinde de devam ettirilmiştir. Örneğin Gazneli Sultan Mahmut'un Hânîyân Emirleri (Karahanlılar) ile yaptığı ve galip geldiği bir savaşta ön safta ilerleyen ve düşmanın bayrağını ('*alâmet*) kapan Sistan'dan getirilen beyaz filden ve *bergustvan*ından (zırh) 100 *men* [= 300 kilo]¹²⁹ *peykân* (ok ucu) dışarı çıkarıldığı bildirilmektedir.¹³⁰

Gazneli Mahmut'un beyaz fili üzerindeki zırhdan ve filin vücudundan 300 kilo *temren* çıkarılmış olması, *bergustvân* (برگستوان)¹³¹ adlı zırhın filleri çok iyi koruduğunu

¹²⁹ Men: Mehmet Kanar ve Cemşid Salihpur tarafından yasal menin 3 kg.lık bir ağırlık birimi olduğu söylenmekle birlikte, Ali Ekber Dehdodâ ve Hasan Enverî tarafından değişik zamanlarda ve değişik bölgelerde farklı ağırlıkları olduğu bildirilmektedir. Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, 617; Enverî, *Ferheng-i Feşorde-i Sohan*, 2: 2292; Dehdodâ, *Ferheng-i Mutavassıt-ı Dehdodâ*, 2: 2817; Salehpur, *Ferheng-i Fârsî be Türkî-yi İstanbûlî (Kimiya Genel Sözlüğü Farsça-Türkçe)*, 1397.

¹³⁰ Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb ve 'ş-şecâ'a*, 134, 135.

¹³¹ *Bergustvân* aslında sıkıştırılmış ipek ve pamuk karışımı zırhlar/koruyucu elbiseler için kullanılan bir

ortaya koymaktadır. Filin çok fazla isabet almasına rağmen rahat bir şekilde savaşmaya devam edebildiği anlaşılmaktadır. Fakat yine de filin vücuduna batan okların mevcut kaynağın ifadelerinden olduğu anlaşılmaktadır.

Delhi Türk Sultanlığı devri kaynaklarında *bergustvân* (برگستوان) daha çok demirden at ve fil zırhları için kullanılan¹³² bir tâbir olmakla birlikte savaşçı zırhları için de aynı tâbir kullanılıyordu. Fahr-i Müdebber *bergustvân-ı câmegî* (برگستوان جامگی: elbise zırhı) ve *bergustvân-ı âhenîn* (برگستوان آهنین: demir bergustvân) denilen iki ayrı zırh ve koruyucu elbiseyi peş peşe zikretmektedir.¹³³ İsmâî, Sultan Nâsireddîn Afgân karşısında saf tutan Muhammed Şâh Tuğluk (1325-1351) tarafından fillere *bergustvân* giydirme emri verdiğini nakletmektedir.¹³⁴ Burada kastedilen öncelikle “demir/çelik” zırh giydirilmesi olmalıdır. İsmâî, Muhammed Şâh Tuğluk devrini aktaran bir beytinde fillere *bergustvân* denilen çelik zırhlar giydirildiğini şöyle dile getirmektedir:

Çelik (pûlâd) giyinmiş bir fil alayı-Şâhın has safı önünde coşmada

Her birinin bedeni *bergustvân* altında- Bulutların altına gizlenmiş dağ gibidir.¹³⁵ Delhi Türk Sultanlığı döneminde fillerin zırh ile teçhiz edildiğine dair şu kayıtlar da sıralanabilir: Sirhindî, Âhûr Beg Melik Yakup tarafından *pâygâhın* (ahır) bütün atlarının ve Fil Şâhnesi Melik Kutbeddîn Ferâmûz tarafından bütün fillerin *imârî* (عماری)/[fil sandukası]¹³⁶ ve *bergustvânları* ile şehzâdeye (Fîrûz Şâh Tuğluk’un şehzâdesi Muhammed Han) getirildiğini nakletmektedir.¹³⁷ *Tabakât-i Nâsırî*’de iç savaş sırasında Balaban’ın casusu geldiğinde Nâsireddîn Mahmûd Şâh’ın filleri *bergustvânları* (zırh)¹³⁸ ile gözden geçirdiği bildirilmektedir.¹³⁹ İbn Battûta’nın

addır. Bununla birlikte hem tekstilden hem de çelikten zırhlar için bu adın kullanıldığı görülmektedir. Zamanla *bergsutvân* adının çelik zırh anlamının daha baskın geldiği anlaşılmaktadır. Zaten bu iki tip zırh birlikte giyilmekte ve içe giyilen sıkıştırılmış ipek ve pamuk karışımından oluşan giysi, savaşanların üzerine gelen silah darbelerini yumuşatmakta, savaşçı ve hayvanların fazla incinmemesini sağlamaktaydı.¹³² Ziyâeddîn Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, nşr. Seyyid Ahmed Hân, Osnabrück, 1981, 231; İsmâî, *Futuh-us-Salatin (The Shahnama of Medieval India of İsmâî)*, nşr. A. Mahdi Husain, Agra 1938, 505.

¹³³ Fahr-i Müdebber, *Âdâbü’l-harb ve ’ş-şecâ’a*, 242.

¹³⁴ İsmâî, *Futuh-us-Salatin*, 505.

¹³⁵ Yekî fovcî pîlân-i pûlâd pûş * Be pîş-i saf-i hâs-i şeh der hûreş

Ten-i her yekî zîr-i bergustvân * Çû kûhî teh-i ebr geşte nehân. Bkz. İsmâî, *Futuh-us-Salatin*, 424.

¹³⁶ ‘İmârî aslında fil sandukası anlamına gelmemektedir. Bu konuya yeni makalemizde değineceğiz. İmârî fil, at, deve gibi hayvanların sırtına yerleştirilen etrafı kapalı sağlı sollu yerleştirilen iki odacıktır. Daha çok saray hanımları ve cariyeleri taşımak için kullanılmaktadır. Bununla birlikte yukarıda aktarılan pasajda müellif ‘imârî ile savaş fili sandukasını kastetmektedir.

¹³⁷ Yahya b. Ahmed b. Abdullah Sirhindî, *Târih-i Mübâreşkâhî*, 136-137.

¹³⁸ Bu kısımda *bergustvânın* zırh altı koruyucu elbiseden çok çelik zırh anlamında kullanıldığı görülmektedir.

¹³⁹ Ebu Amr Mînhaceddin Osman bin Siraceddin el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, nşr. Captain W. Nassau Lees, LL.D. ve Mawlawis Khadim Hosain ve ‘Abd Al-Hai., Calcutta: Printed at the College Press, 1864, 309.

bildirdiğine göre, Aynü'l-mülk isyanı sırasında ikinci gün Muhammed Şâh Tuğluk ordusunu bölük bölük ayırdı. Her bölüğe vuruşkan erlerin bindiği *zırhlı* filler verdi.¹⁴⁰ Timûrî müverrihlerinden Şerefeddîn 'Alî Yezdî, Hindistan Seferi dolayısıyla Delhi fillerini tasvir ederken “Fillerin hepsinin düzenli *silâh* (سلاح: silâh ve zırhı)¹⁴¹ ve *keçim/kecîmleri* (astarı ve içine [sıkıştırılmış] ham ipek ve pamuk doldurulmuş ve dikilmiş savaş elbisesi/örtüsü)¹⁴² vardı” demektedir.¹⁴³ Bu kayıtlardan savaş fillerinin hepsinin zırhlı olduğu ve üzerlerine biri *çelikten* (*silâh*), diğeri ipek veya kaba kumaştan (*keçim*) olmak üzere üst üste iki farklı tipte koruyucu elbise giydirildiği ortaya çıkmaktadır.

İbn Arabşah, Delhi Türk Sultanlığı ordusu fillerinin sırtları üzerine bina edilen *sandukaların* çinkodan (yapılmış sağlam, dayanıklı,) *bergustvânlar* (*zırh*) üzerine yerleştirildiğini/monte edildiğini haber vermektedir.¹⁴⁴ İbn Arabşah böylece fillerin sırtında mâdenî zırhlar olduğunu, *bergustvânların* madenî bir zırh olduğunu açıkça belirtmiş olmaktadır. Ayrıca söz konusu betimlemesiyle *sandukaların* fil zırhı üzerine sabitlendiğini de belirtmiş olmaktadır.

Ludovico Di Varthema (1503-1508), Hindû Narsinga Krallığı'nda “Onların [: savaşçı] silahlanmasına benzer biçimde fil zırhlıdır, özellikle başı ve hortumu [zırhlıdır].” demektedir.¹⁴⁵ Babürlüler devrinde (1526-1858) ise *pâkher* (پاکھر) adı verilen çelik zırh kullanılmaktaydı. *Pâkher* üzerine *gec-chemp/gec-chenp* (گج جهنپ)¹⁴⁶ adı verilen bir örtü örtülmekteydi. Bu örtü üç kat *âbefte* denilen kaba kumaştan dikilirdi.¹⁴⁷ Babürlüler devrine ait olan aşağıdaki *fil zırhının* üst üste binen plakalardan oluştuğu ve plaka blokları arasındaki bağlantıların halka zırhlar ile sağlandığını

¹⁴⁰ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 2: 712.

¹⁴¹ Silah kelimesinin zırh yerine kullanılması: Gur Devleti hükümdarı “Sultan Alâeddin kendi ordusuyla Dâver'e ulaştı... Sultan Alâeddin saf kurulunca *bütün silahlarını/zırhlarını giyinmişti* (تمام سلاح پوشیده بود). Madeni la'l [renkli] atlas cübbe getirmelerini buyurdu ve *bütün silahlarının/zırhlarının altına giyindi* (بر زير تمام سلاح پوشيد). Havâs ve yakınları padişahın *silahı/zırhı* (سلاح را) lal cübbe ile giyinmesinin hikmeti nedir diye sordu. Eğer ok veya teber (balta) darbesi bedenimi yaralar ise *silâhımın/zırhımın üzerindeki kanın kızılığı* (لعلی خون بر سلاح من) kırmızı cübbe vasıtasıyla ortaya çıkmaz böylece askerimin cesareti kırılmaz buyurdu Bkz. Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 54-56.

¹⁴² *Kecîm* (كجيم), kazagan (قزاگند) adıyla da bilinmektedir. Şu anlamalara gelmektedir: 1. Astarı ve içine [sıkıştırılmış] ham ipek ve pamuk yerleştirilmiş ve dikilmiş savaş elbisesi. 2. Döşek. Bkz. Enverî, *Ferheng-i Feşorde-i Sohan*, 2: 1713, 1789.

¹⁴³ Şerefeddîn 'Alî Yezdî, *Zafernâme*, 1: 925.

¹⁴⁴ İbn Arabşâh, *Zendegânî Şegeft Âver-i Timur*, 101.

¹⁴⁵ Ludovico Di Varthema, *The Travels of Ludovico Di Varthema In Egypt, Syria, Arabia Felix, In Persia, India, And Ethiopia A.D. 1503 To 1508*, 126-127.

¹⁴⁶ *Gec-chemp*, “seri” adı ile de bilinmektedir.

¹⁴⁷ Ebu'l Fazl-ı 'Âllâmî, *Âin-i Ekberî*, 1: 137.

görülmektedir.¹⁴⁸ Söz konusu bileşimi, fil zırhına daha esnek ve daha sağlam bir yapı kazandırmış olmalıdır.

Resim 36: XVII. Yüzyıl, Bağlantıları Halka Zırh ile Yapılan Asya Fili Plaka Zırhı (Royal Armouries).

Kaynak: Kistler, *War Elephants*, 214; “Elephant Armour”:

<http://www.vikingsword.com/vb/showthread.php?t=24489&page=2> (15.01.2020).

Resim 37 (Sağ Taraf): Fil Zırhı Detayı.

Kaynak: “India’s weapons: elephants and... armor! (Part of 2)”: <https://en.topwar.ru/85989-oruzhie-indii-slony-i-dospehi-chast-2.html> (24.01.2020).

Babürlüler devrinde savaş fillerine bazen gümüş ve altın ile kaplanmış murassa zırhlar da giydirilmekteydi.¹⁴⁹ Yukarıda nakledilen zırh çeşitleri dışında bazı ara bölgeler hariç büyük plakalardan imal edilen fil zırhları da bulunmaktaydı. Fillerin dizlerine de zırh/diz koruyucu yerleştirilmekteydi. Bahsedilen türden bir fil zırhı Delhi Müzesi’nde sergilenmektedir. Söz konusu zırhın farklı açılardan çekilmiş fotoğrafları aşağıda yer almaktadır.

¹⁴⁸ Fil zırhının yapımı hakkında daha detaylı bilgi ve görüntüler için The History Channel tarafından sunulan ‘Warrior Empire, the Mughals’ adlı belgeseli izleyiniz. Bkz. “Mughal War Elephants”: <https://youtu.be/mBPTlyfd1No?t=186> (23.07.2019).

¹⁴⁹ Kistler, *War Elephants*, 216; Babürlüler devrinde altın ile kaplanmış zırh giyen fili gösteren canlandırma için bkz. Resim **Hata! Yalnızca Ana Belge..**

Resim 38: Büyük Plakalı Fil Zırhı (Delhi Müzesi).

Kaynak: "WarOnline.org | İzrailskiy Voyenno-İstoriçeskiy Forum":

<https://tr.pinterest.com/pin/295689531767536954/> (03.01.2020); "Human & Elephant, 3500 Years of History!": <https://www.airavata-cambodia.com/human-elephant-3500years/> (22.06.2019).

Resim 39: Büyük Plakalı Fil Zırhı Detay (Delhi Müzesi).

Kaynak: "WarOnline.org | İzrailkiy Voyenno-İstoriçeskiy Forum":

<https://tr.pinterest.com/pin/295689531767536954/> (03.01.2020); "Human & Elephant, 3500 Years of History!": <https://www.airavata-cambodia.com/human-elephant-3500years/> (22.06.2019).

Sonuç

Bir savaş fili birliği *filbân* (*mahout*), *bhôî*ler ve *piyâdeler*den oluşmaktaydı. Filbânlar fillerin boyun kısmına oturarak bu hayvanları sevk ve idare ederlerdi. *Fil kancalarını* kulakardlarına batırarak hayvanları yönlendirirlerdi. Gerektiğinde bu aleti silâh olarak da kullanırlardı. Fil kancalarının zaman içinde evrim geçirdiği, silâh özelliklerinin giderek daha da arttığı edebi kayıtlardan ve üzerine ilk önce savaş baltası ve daha sonra da tüfek eklenmesinden anlaşılmaktadır.

*Filbân*lar tarafından başka silahlar da kullanıldığı bu çalışmada yer verilen rölyef ve minyatürler ile gösterilmiştir. Bunlar incelendiğinde *filbân*ların göğüs kısımları çelik plakalı, halka zırlı tunik giydikleri, kollarında kolçak, başlarında miğfer, ellerinde kalkan, koltuk altlarında mızrak ve omuzlarında yay bulunduğu görülmektedir. Sonraki dönemlerde tüfek kullanmaya da başlamışlardır. Zikredilen kompozisyon değerlendirildiğinde *filbân*ların sürücülük görevlerinin yanı sıra aynı zamanda tam teşkilatlı bir savaşçı oldukları ortaya çıkmaktadır. Savaş filinin sırt kısmına gerek doğrudan, gerek *tahtrevân* veya *sanduka* içerisine oturan savaşçılar (*bhoî*), fil asilik yaptığında onu dizginleyebilmek için *ged* adı verilen iki dilli bir çeşit kargı kullanarak *filbân*lara yardımcı olurlardı. *Cegâvet* adlı bir alet yardımı ile de fili gayrete getirir ve hızlandırırlardı.

Fil sırtındaki savaşçılar, ok-yay, sapan, kılıç, *sarissa* gibi uzun mızraklar, *zûbîn*, *şil* gibi kısa mızraklar, kalkanlar ve sancak ile teçhiz edilmekteydi. İlerleyen dönemde çelik tunikler, diğer koruyucu elbiseler, *karûre* (zamanının Molotof kokteyli), uzun menzil imkânı sağlayan *nâvek tüpü* ve *nâvek okları*, *Tatar yayı* (arbalet), çifte yaylı *ballista*, *arrâde*, *gajnal* adı verilen bir çeşit top da *bhôî*ler (fil sırtındaki savaşçılar) tarafından kullanılmaya başlandı. Ayrıca jingal adı verilen çok uzun namlulu ve büyük kalibreli tüfekler ve musket adı verilen misket tüfekler de kullanılan silahlar arasına girdi. Böylece *bhôî*lerin kullandıkları teçhizatın giderek zenginleştiği ve fil sırtında giderek daha ağır silahlar kullanılmaya başlandığı ortaya çıkmaktadır. Fillerin sadece gözleri ve gövdeleri altında kalan kısımları zırh ile korunamazdı.

Filleri öldürebilmek bu kısımlardan saldırmak ile mümkün olurdu. Bu nedenle fillerin açıkta kalan bacak ve karın bölgelerini saldırılardan koruyabilmek için onlara sağ ve sol taraflarında bulunan *piyâdeler*, diğer bir deyişle *fil safi piyâdeleri* eşlik

ederlerdi. Söz konusu *piyâde* birlikleri *nîze-i Hattî* (zırh delici kısa bir mızrak çeşidi), *zûbîn-i halencî* (çatal temrenli halenc/akçakavaktan bir çeşit kısa mızrak), *şemşîr-i Hindî* (Hint kılıcı) ve *ok-yay* kullanmaktaydılar.

Bunun dışında *ra'd* (ﺭﺍﺩ: patlayıcı madde), *karûre* (zamanının Molotof kokteyli) gibi yanıcı ve patlayıcı silahlar fırlatmaktaydılar. *Nîze-i Hattî* ve *zûbîn* saplayıp geri çekilerek değil fırlatılarak kullanılan silahlardı. Kısaca söz konusu *piyâde*ler ok, mızrak, *karûre* gibi daha çok fırlatılan, uzaktan mücadele imkânı veren silahlar ile düşmanlarını fillerden uzak tutmaya çalışmaktaydılar. Filler de savaşçılar gibi teçhiz edilmekteydiler. Üzerlerine zincir ve plaka zırhların karışımı olan zırhlar veya büyük ölçüde plakalardan oluşan zırhlar yerleştirilmekteydi. Ayrıca üzerlerine üç kat kaba kumaştan (*âbeft*) veya sıkıştırılmış ham ipek ve pamuktan (*keçim/kecîm*) teşkil edilen koruyucu örtüler yerleştirilmekteydi. Temelde filin başı ve gövdesi için iki ayrı zırh parçası bulunmaktaydı.

Bunun dışında filin hortumu, dizleri ve kuyruğu da zırhla kaplanmaktaydı. Kulaklarına ise *cenâk* adı verilen koruyucu örtüler yerleştirilmekteydi. Bunlar dışında filin alınına ekstradan kalkan şeklinde parlak, dışbükey çelik bir plaka (*ayine-i Çînî*) yerleştirilmekteydi. Bu plaka, atılan ok ve mızrakları sektirerek hayvanı beyin ölümünden korumaktaydı. Ayrıca sivri demirler ile takviye edilmiş kale kapılarına veya biriket ve taş duvarlara saldıran fillerin başını darbelerin şiddetinden ve mâniaların zararından korumaktaydı.

Selçuklular devrinde ise hâkim oldukları bölgede canlı koçbaşı olarak fillerden istifade edilmediğinden olsa gerek söz konusu çelik plakanın alın yerine her iki kulak üzerine yerleştirildiği görülmektedir. Fillerin kullandığı asıl saldırı silahları ise dişlerine ve hortumlarına yerleştirilen silahlardı. *Fildişlerine* biri orak şeklinde ve diğeri hançer şeklinde olmak üzere iki tipte *fil kılıçları* yerleştirilmekteydi. Bu malumatlar dışında İbn-i Battûta, *fildişlerinin* idamlık suçlular için demirle kaplandığını, bu kaplamanın üzerine saban demiri gibi demirler döşendiğini, kenarlarının art arda sıralı bıçaklardan oluştuğunu haber vermektedir. Fakat İbn-i Battûta'nın tarif ettiği tarzda bir *fil kılıcına* minyatürlerde ve rölyeflerde rastlanılmamaktadır.

Muhtemelen bu teçhizat özellikle idam cezalarında kullanılmaktaydı. Ayrıca düşman askerlerinin fillere yaklaşmaktan korkmaları için *fil kılıçları* üzerine zehir sürülmekteydi. Fillerin hortumlarına ise özellikle gürz işlevindeki üç parçalı kalın zincîrler, gürz, mızrak, tırpan ve kılıç yerleştirilmekteydi. Filler hortumlarını bir kol gibi

kullanarak bu silahlar ile düşman üzerine hamle yapabilmekteydiler. Sözü edilen teçhizâtlar ile fillerin düşmana vereceği zarar âzâmî seviyelere çıkartılmakta, düşman üzerindeki yıkıcı psikolojik etkileri de son haddine vardiılmaktaydı. Sonuç olarak *savaş filleri* ve *savaş fili mürettebâtı* ağır teçhizatlı bir tank birliği gibi teçhiz edilmekte ve hareket etmekteydiler.

Kaynaklar

AFANASIY NİKİTİN, *Üç Deniz Ötesine Seyahat*, çev. Serkan Acar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

AHMED BİN ALİ İBN MESKÛYE, *Tecârib 'ül İmam*, I, mütercim Ebulkâsım İmamî ve Ali Nakî Monzevî, Tahran: Sirûş/Tûs, h.ş. 1369/1376.

AMÎD, H., *Ferheng-i Farsi-yi 'Amîd*, II, Tahran: Müessese-yi İntişarat-ı Emir Kebir, h.ş. 1379.

ARCHER, C. I.- FERRİS, J. R.- HERWİG, H. H. Ve TRAVERS, T. H. E., *Dünya Savaş Tarihi*, çev. Cem Demirkan, İstanbul: Akyüz Yayın Grubu, 2006.

BENNETT, M., v.dğr., *Dünya Savaş Tarihi Orta Çağ 500-1500*, çev. Özgür Kolçak, 1. cilt, İstanbul: Timaş Yayınları, Şubat 2011.

CHAKRAVARTİ, P. C., *The Art of War in Ancient India*, Ramna Dacca: The University of Dacca, 1941.

COWPER, H. S. *The Art of Attac*, Ulverston: W. Holmes, Ltd., Printers, 1906.

ÇAĞLAYAN, H. H., “Ekber Şâh Döneminde Hindistan (1542-1605)”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005.

ÇETİN, A., *Memlûk Devleti'nde Askerî Teşkilat*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2007.

DEHHODÂ, A. E., *Ferheng-i Mutavassıt-ı Dehodâ*, I-II, zîr-i nazar-ı Dr. Seyyid Cafer Şehîdî, Tahran: Müessese-i İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahrân, h.ş. 1390.

DEVRIES, K., v.dğr., *Dünya Savaş Tarihi, Haçlı Seferleri 1097-1444*, çev. Emîr Yener, 5. cilt, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.

DUMAN, İ., *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2020.

EBÛ ABDULLAH MUHAMMED İBN BATTÛTA TANCÎ, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. inceleme ve notlar: A. Sait Aykut, 1.-2. cilt, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

EBU AMR MÎNHACEDDİN OSMAN BİN SİRACEDDİN EL-CÛZCÂNÎ, *Tabakât-ı Nâsirî*, nşr. Captain W. Nassau Lees, LL.D. ve Mawlawis Khadim Hosain ve 'Abd Al-Hai, Calcutta: Printed at the College Press, 1864.

MÎNHÂC EL-DÎN SÎRÂC EBÛ ‘OMER ‘OSMAN CÛRCÂNÎ, *Tabakât-i Nâsirî*, Musahhîh/Muhakkik; A’bd el-Hay Habîb, c. 2 Tahran: Dunyâ-yi Kitâb, h.ş. 1363.

EBU’L-FAZL-I ‘ALLÂMÎ, *Âîn-i-Ekberî*, edited H. Blochmann, M. A., 1. cilt, Calcuta: Printed For The Asiatic Society of Bengal in The Bibliotheca Indica, 1872, Reprint 1993.

ABUL-FAZL-I-‘ALLÂMÎ, *The Âîn-i-Akbarî*, translated from the original Persian by H. Blochmann M. A., Vol I, Calcutta: printed for the Asiatic Society of Bengal, 1873.

EMÎR HUSREV-İ DÎHLEVÎ, *Hazâinü’l-fütûh (Târîh-i Alâ’î)*, nşr. Muhammed Vahîd Mîrzâ, For Asiatic Society of Bengal 1953, Second Edition for National Committee for Seven Hunderth Anniversary of Amir Khusrau, Under Supervision of the National Book Foundation of Pakistan, 1976.

EMÎR HUSREV-İ DÎHLEVÎ, “Gurratü’l-kemal”, *Külliyat-ı Emîr Husrev-i Dihlevî* içinde, Hekimoğlu Alipaşa (Hkm.), nr. 661: vr. 129b-310a, Süleymaniye Kütüphanesi.

EMÎR HUSREV-İ DÎHLEVÎ, “Kitâb-i gazeliyât”, *Külliyat-ı Emîr Husrev-i Dihlevî* içinde, Hekimoğlu Alipaşa (Hkm.), nr. 661: vr. 393b-836a [841a], Süleymaniye Kütüphanesi.

ENVERÎ, H., *Ferheng-i Feşorde-i Sohan*, 1.-2. cilt, Tahran: İntişârât-ı Sohan, h.ş. 1382.

ERDAL, O., “Selçuklu Silisli Seramik Biblo Geleneğinin Sanatsal Tasarım Açısından Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi Selçuk Üniversitesi, Konya 2017.

FAHR-İ MÜDEBBİR, *Âdâbü’l-harb ve ’ş-şecâ’a*, nşr. Ahmed Süheylî Hânsârî, Tahran h.ş. 1346/1967.

GAZÎ ZAHÎREDDİN MUHAMMED BABUR, *Baburnâme*, Doğu Türkçesinden çev. Reşit Rahmeti Arat, Önsöz ve Tarihi Özet: Y. Hikmet Bayur, İstanbul: Kabalcı Yayın Evi, 2006.

GÖKSU, E., *Türk Kültüründe Silah*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008.

GÜNDÜZ, Ş., *Yaşayan Dünya Dinleri*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007.

HİNZ, W., *İslâm’da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları (No. 487), Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları (No. 21),1990,

İBN ARABŞÂH, *Zendegânî Şegeft Âver-i Timur (Acaib el-Makdur fi Nevaib Timur)*, çev. Muhammed-Ali Necâtî, Tahran: İntişârât-i Bongâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitâb, 1977.

İBNÜL ESİR CEZRÎ, *Târîh-i Kâmil-i Bozorg-i İslâm ve İrân*, çev. Abbâs Halîlî, Ebul Kâsım Hâlet, c.8 Tahran: Müesese-i Matbuât-ı İlmî, h.ş. 1371.

İBN ZAFER ES- SIKILLÎ (SİCİLYALI İBN ZAFER), *Adil Hükümdar (Sülvânü'l-mutâ fi 'udvâni'l-etbâ)*, hazırlayanlar Joseph A. Kechichian-R. Hrair Dekmejian, çev. Barış Doğru, İstanbul: Kırmızıkeci Yayınevi, 2009.

IRVINE, W., *The Army of Indian Moghuls*, London: Luzac & Co, 1903.

İSÂMÎ, *Futuh-us-Salatin (The Shahnama of Medieval India of İsamî)*, nşr. A. Mahdi Husain, Agra 1938.

KANAR, M., *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Birim Yayıncılık, 1998.

KANSOY, U., “Delhi Türk Sultanlığı’nda Ordu (1206-1414)”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2018.

Kautilya, *Arthaşāstra*, haz. L.N. Rangarajan, çev. Utku Umut Bulsun, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018.

KAUTİLYA, *Kautilya’s Arthashastra*, Translated into English by R. Shamasastri (pdf): https://archive.org/details/Arthashastra_English_Translation (23 Şubat 2017).

KİDAMBİ, S.- KAYA, K., *Hindî-Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.

KİSTLER, J. M., *War Elephants*, foreword by Richard Lair, Westport, Connecticut London: Praeger, 2006.

KORTELE, H., *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilat*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.

KRAMRISCH, S., *Painted Delight: Indian Paintings from Philadelphia Collections*, Philadelphia: Philadelphia Museum of Art, 1986.

LUDOVİCO Dİ VARTHEMA, *The Travels of Ludovico Di Varthema İn Egypt, Syria, Arabia Felix, İn Persia, İndia, And Ethiopia A.D. 1503 To 1508*, translated from the original İtalian edition of 1510, with a preface, by John Winter Jones, Esq F.S.A., and edited, with notes and an introduction, by Percy Badger, London: Printed For The Hakluyt Society, 1863.

MES‘ÛD-İ SA‘D-İ SELMÂN, *Divan-ı Mes‘ûd-i Sa‘d-i Selmân*, tashih: Merhum Reşîd Yâsmî, Müessese-yi Çâp ve İntişârât-ı Pîrûz, Dey Mâh h.ş. 1330/1951.

NEVÂ‘Î, ‘Abdal-Huseyin, *Esnâd ve Mekâtibât-ı Târîhî-ye İrân Ez Tîmûr tâ Şâh İsmâîl*, Tahran: Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, h.ş. 1370/1991.

NİCOLLE, D. (text); HOOK, R. (illustrated), *The Mongol War Lords: Genghis Khan, Kubilai Khan, Hülegü, Temerlane*, United Kingdom: Firebird Books, 1990.

NİZÂMÜDDİN ŞÂMÎ, *Zafernâme-i Tarih-i Fütuhât-ı Timûr Gurgânî*, nşr. Penâhî Semnânî, Tahran: Sazmân-ı Neşr-i Kitâb İnşîşârât-ı Bamdâd, h.ş. 1363.

NİZAMÜDDİN ŞÂMÎ, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.

NOSSOV, K. S. (text); DENNIS, P. (illustrated), *War Elephants*, Great Britain: Osprey Publishing, 2008.

NOSSOV, K. S. (text), DELF, B. (illustrated), *Indian Castles 1206 -1526 (The Rise and Fall of the Delhi Sultanate)*, Great Britain: Osprey Publishing, 2006.

PİYADEOĞLU, C., “Gazneliler ve Büyük Selçuklular’da Filin Kullanılmasına Dair Bazı Tespitler”, *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri*, 11-13 Kasım 2014, 2: 67-90.

POPOV, A. A.; BANNIKOV, A. V., “Nenapisannaya Stranitsa Istorii Boyevih Slonov (Greko-Baktriya i Indo-Greçeskiye Tsarstva)” *Vestnik Cpbgu*, Ser. 2, 2010, vıp. 3, 28-35.

RUY GONZALES DE CLAVİJO, *Timur Devrinde Kadis’ten Semerkand’a Seyahat*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul: Köprü Kitapları, 2016.

SALEHPUR, C., *Ferheng-i Fârsî be Türkî-yi İstanbûlî (Kimiya Genel Sözlüğü Farsça-Türkçe)*, Tahran: İntişârât-ı Cengel, h.ş. 1385.

SALLER, M., *Elephants A Cultural and Natural History (Original title: Der Elephant in Natur-und Kulturgeschichte)*, Editör: Karl Gröning, Könnemann/Germany 1999.

SEKUNDA, N. (text); MCBRİDE, A. (illustrated), *Seleucid and Ptolemaic Reformed Armies 168-145 B.C. Volume I*, Stockport: Montvert Publications, 1994.

SOMADEVA, *Masal Irmaklarının Okyanusu (Kathâsaritsâgara)*, çev. Korhan Kaya, 1. cilt, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

SUKRA, “The Sukranîti”, *The Sacred Books of the Hindus vol XIII* içinde, translated by various Sanskrit Scholars, edited Major B. D. Basu, I.M.S. (Retired), Allahabad: Published by Sudhindranâta Vasu from the Pânini Office, Bhuvanewari Âsrama, Bahadurganj, 1914.

ŞEREFEDDİN ‘ALİ YEZDÎ, *Zafernâme*, nşr. Seyyid Said Mir Muhammed Sâdık, Abdülhüseyin Nevâî, 1.-2. cilt, Tahran h.ş. 1387.

TÂCEDDİN HASAN NİZÂMÎ, *Tâcü’l-me’âsir*, ed. & annotated Syed Amir Hasan Abidi, New Delhi: Persian Research Centre Office of the Cultural Counsellor Embassy of the İslâmîc Republic of Iran, h.ş. 1387/2008.

TURNBULL, S. (text), REYNOLDS, W. (illustrated), *Siege Weapons of the Far East (1)*, Great Britain: Osprey Publishing, 2001.

UĞURLU, M. (nşr.), *Münyetül-Guzât*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987.

UYANIK, H., “Hellenistik Orduların Mobil Kuleleri ve Savaş Tankları: Savaş Filleri”, Denizli: *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, sy. 36 (2019): 183-198.

ÜNLÜ, N., *İslam Tarihi*, c.1 İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1992.

YAHYA B. AHMED B. ABDULLAH SİRHİNDÎ; *Târîh-i Mübârekşâhî*, nşr. Muhammed Hidayet Hüseyin, Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, hş. 1382.

WELCH, S. C., *India Art and Culture 1300-1900*, New York: The Metropolitan Museum of Art, 1985-1986.

ZAHİR AL-DİN MUHAMMAD BÂBUR, *A digital facsimile of Walters Ms. W.596, Memoirs of Babur (Bâburnâmah)*, Published by: The Walters Art Museum, Baltimore, Maryland 2009, 2011.

ZENCÂNÎ, M., *Ferheng-i Câmi‘ Şâhnâme*, Tahran: Müessesesi-i İntişârât-i ‘Atâî, h.ş. 1380.

ZİYÂEDDİN BERENÎ, *Târîh-i Fîrûzşâhî*, nşr. Seyyid Ahmed Hân, Osnabrück 1981.

İnternet ve Medya Kaynakları

“Agni Purana”: https://en.wikipedia.org/wiki/Agni_Purana (20.01.2020).

“Angkor Thom”: <https://hartwish.wordpress.com/tag/angkor-thom/> (26.07.2019).

“Angkor Wats bas Relief”:
<https://hartwish.files.wordpress.com/2013/03/p1070211.jpg> (26.07.2019).

“Ankus (Elephant Goad)”:
<https://www.instazu.com/media/1581903033342781379> (21.07.2019).

(# Ayutthaya Gezisi # Müze #Ph Phraya Boran Ratchanarin)”:
https://www.youtube.com/watch?v=vdA_cnBC43s (24.01.2020).

“Battle of Khajwa”: https://military.wikia.org/wiki/Battle_of_Khajwa (24.07.2019).

“Battle of Raphia”: <https://alchetron.com/Battle-of-Raphia> (22.01.2020).

CARTWRIGHT, M., “Elephants in Greek & Roman Warfare”, *Ancient History Encyclopedia*: <https://www.ancient.eu/article/876/elephants-in-greek--roman-warfare/> (04.02.2020).

“Cave paintings in India”:

https://en.wikipedia.org/wiki/Cave_paintings_in_India (20.01.2020).

“Chandrakasem Müzesi Phra Nakhon Si Ayutthaya Eyaleti”:

<https://www.bloggang.com/m/viewdiary.php?id=athena-th&month=05-2015&date=08&group=18&gblog=47> (24.01.2020).

de RUIJTER, Branko F. van Oppen, “Monsters of Military Might: Elephants in Hellenistic History and Art”: <https://www.mdpi.com/2076-0752/8/4/160/htm> (04.02.2020).

“Elephant Armour”:

<http://www.vikingsword.com/vb/showthread.php?t=24489&page=2> (15.01.2020).

“Elephant Armour, Delhi Museum”:

<https://www.flickr.com/photos/301202/2941216153/in/photostream/> (25.07.2019).

“Elephants at War: India to Southeast Asia”:

<https://hariragat.blogspot.com/2015/08/elephants-at-war-india-to-southeast-asia.html> (25.07.2019).

“Elephant figure, Iran, 12th-13th century AD”:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Elephant_figure,_Iran,_12th-13th_century_AD,_blue_glaze_with_iridescence_-_Matsuoka_Museum_of_Art_-_Tokyo,_Japan_-_DSC07303.JPG (23.01.2020).

“Elephant figure, Iran, 12th-13th century AD”:

<https://hiveminer.com/Tags/artifact%20Ctehran> (23.01.2020).

“Elephant figure, Iran, 12th-13th century AD”:

<https://i.pining.com/originals/87/cb/f9/87cbf90098f2acfe056040749b007ded.jpg> (23.01.2020).

“Elephant in Battle (Kota)|Walters Museum, Philadelphia”:

<https://www.livehistoryindia.com/living-history/2019/02/09/the-vivacious-art-of-haroti> (24.07.2019).

“Elephant Tusk Sword”: <https://collections.royalarmouries.org/object/rac-object-48443.html> (23.06.2019).

“Elephant Tusk Sword”:

<https://tr.pinterest.com/pin/497225615097524080/?lp=true> (23.06.2019).

“Elephant Sword”: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/679021> (23.06.2019).

“Elephant with howdah and figure”:

https://www.si.edu/object/fsg_F1967.26?width=85%25&height=85%25&iframe=true&destination=spotlight/elephants (23.01.2020).

“Fil”: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Fil> (22.06.2019).

“Fil”: <http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRmls> (22.06.2019).

“Fil Tahtirevânına Monte Edilmiş Ganjal Önden ve Yandan Görünüş”: <http://www.vikingsword.com/vb/showthread.php?t=24489&page=2> (24.01.2020).

“How Bangalore Got Its Name”: <http://guruprasad.net/posts/how-bangalore-got-its-name/> (20.01.2020).

“Human & Elephant, 3500 Years of History!”: <https://www.airavata-cambodia.com/human-elephant-3500years/> (22.06.2019).

“Indian (Mughal) matchlock swivel cannon (zamburak, shaturnal, shahin)”: <http://www.vikingsword.com/vb/showpost.php?p=201544&postcount=5> (25.07.2019).

“India’s weapons: elephants and... armor! (Part of 2)”: <https://en.topwar.ru/85989-oruzhie-indii-slony-i-dospehi-chast-2.html> (24.01.2020).

“Indian pistol / elephant goad (ankus)”: <https://tr.pinterest.com/pin/770397079984557945/?lp=true> (26.07.2019).

“#islamicarms Instagram Posts”: <https://www.instazu.com/tag/islamicarms> (21.07.2019).

KAUTİLYA, *Kautilya’s Arthashastra*, translated into English by R. Shamasastri (pdf): https://archive.org/details/Arthasastra_English_Translation (23 Şubat 2017).

KhaBadin EP.9 Full | 19-06-58 | TV3 Official”: <https://www.youtube.com/watch?v=M7-wuTvcKT0&t=133s> (24.01.2020).

KhaBadin EP.10 Full | 20-06-58 | TV3 Official”: https://www.youtube.com/watch?v=KQI4U7W_JCY&t=313s (24.01.2020).

“Mauryan and Pre-Mauryan soldiers from the Sanchi Stupa”, *Ancient History Encyclopedia*: <https://www.ancient.eu/image/8566/mauryan-and-pre-mauryan-soldiers-from-the-sanchi-s/> (13.01.2020).

“Mahabharata”: <https://en.wikipedia.org/wiki/Mahabharata> (20.01.2020).

Michaellovejoj.com, “15mm wargames miniatures”: <https://www.michaellovejoy.com/15mm/15mm.html> (04.02.2020).

“@mughalartifacts”: <https://www.instazu.com/media/1897092207010525980> (21.07.2019).

“Mughal War Elephants”: <https://www.ancient-origins.net/history/war-elephants-military-tanks-ancient-world-009967> (22.06.2019).

“Mughal War Elephants”: <https://youtu.be/mBPtIyfd1No?t=186> (23.07.2019).

“Pamyatniki Greko-Baktriyskovo Īskustva”: <https://stiv-berg.livejournal.com/tag/%D0%A1%D0%B8%D0%B1%D0%B8%D1%80%D1%8C> (18.01.2020).

PATRICK, N., “Animals of War: Surviving examples of elaborate war Elephant Armor”: <https://www.thevintagenews.com/2016/07/29/animals-of-war-surviving-examples-of-elaborate-war-elephant-armor/> (25.07.2019).

“Sanchi”: <https://tr.qwe.wiki/wiki/Sanchi?ddexp4attempt=1> (20.01.2020).

“Sanchi Rōlyefi Arka Alt Arşitray”: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9d/Temptation_of_the_Buddha_with_Mara%27s_army_fleeing.jpg (20.01.2020).

“Savaşlarda Korku Salan Fil Zırhı”: <http://www.hisartmuseum.com/tr/Page.asp?ID=1181> (20.06.2019).

“Sultan Murad Bakhsh from Storia do Mogor by Niccolao Manucci”: <https://www.universalcompendium.com/tables/xfam/3201-3400/3222%20-%20mughal/notes/images/sultan-murad-bakhsh-storia-mogor-niccolao-ruler-manucci-mughal-empire.htm> (20.01.2020).

“The Celtic Invasion of Greece – The Gallic Tsunami”: <https://hellenisticagepodcast.wordpress.com/2019/01/28/020-the-celtic-invasion-of-greece-the-gallic-tsunami/> (13.01.2020).

“Veeragallu stones will stay put in Begur”: <https://bangaloremirror.indiatimes.com/bangalore/others/veeragallu-stones-begur/articleshow/47376322.cms> (20.01.2020).

“Vintage indo Persian Ottoman mughal Islamic rajput steel ankush elephant goad and axe silver damascened”: <https://www.imgrumtag.com/hashtag/elephantgoad> (21.07.2019).

“WarOnline.org | Īzrailskiy Voyenno-Īstoriçeskiy Forum”: <https://tr.pinterest.com/pin/295689531767536954/> (03.01.2020).

ZAHİR AL-DĪN MUHAMMAD BĀBUR, *A digital facsimile of Walters Ms. W.596, Memoirs of Babur (Bāburnāmah)*, Baltimore, Maryland: The Walters Art Museum, 2009, 2011, baştan 21. minyatür (sayfa no yok): <https://art.thewalters.org/files/pdf/W596.pdf> (25.07.2019).